

Nizamiye Medreselerinden Günümüze

İSLAM DÜNYASINDA FELSEFE VE KELAM

31 EKİM - 02 KASIM 2024

Uluslararası Sempozyum

İSAM - İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ - BAĞLARBAŞI

Dr. Tayyar Altıkulaç Konferans Salonu

BİLİM KURULU
&
ORGANİZASYON KOMİTESİ

BİLİM KURULU

Bedi Almovarid
Bekir Karlığa
Mürteza Bedir
Ferudun Yılmaz
Anas Al-Shaikh-Ali
Ulvi Murat Kılavuz
Mehmet Cüneyt Kaya
Burhan Köroğlu
Ayşe Sıdika Oktay
Fatma Zehra Pattabanoğlu
Kasım Turhan
Mustafa Çevik
Gürbüz Deniz
Terence J. Kleven
Mokdad Arfa
Abdelali Elamrani-Jamal

ORGANİZASYON KOMİTESİ

Bedi Almovarid
Bekir Karlığa
Mürteza Bedir
Ferudun Yılmaz
Anas Al-Shaikh-Ali
Naima Daoudi
Ulvi Murat Kılavuz
Cemaleddin Demirok
Veli Karataş
Sunbul Sayedi
Hatice Kübra Baktemur
Aya Elhassani Elouazzani
Gözdenur Ayyıldız

PROGRAM
AKIŐI

PROGRAM

Perşembe, 31 Ekim 2024

SAAT	KONUŞMACILAR	BAŞLIK
09:30-10:00	Açılış ve Selamlama Konuşmaları	Prof. Dr. Mürteza Bedir, Dr. Bedi Almoravid, Prof. Dr. Ferudun Yılmaz, Sebahattin İhvan, Prof. Dr. Bekir Karlığ;
		1. Oturum // Başkan: Kenan Gürsoy
	Bekir Karlığ	Nizamiye'den Günümüze İslam Dünyasında Medreselerin Gelişimi
10:00-11:30	Alparslan Açıkgenç	İslam Bilim Tarihinde Nizamiye Kalam Geleneği ve Biraktığı Miras
	Charles E. Butterworth	Nizamiye Medreselerinden Günümüze: İslam Dünyasında Felsefe ve Kelâm
	Jules Janssens	İbn Teymiyye'nin İbn Sina'ya Dair Mülahazaları: İslam Dini Düşüncesine Hakim Olan İbn Sinâcılığın Tehditlerine Karşı "Ortodoks" İslam'ın Savunması
11:30-12:00		ARA
		2. Oturum // Başkan: Ferudun Yılmaz
12:00-13:10	İlyas Çelebi	Hanefi-Matüridi Medreselerinde Nas-Akıl İlişkisi
	Yusuf Arıkaner	Hakikat Ölçüsü Olarak Dinî ve Felsefi İhtilafların Azlık ve Çokluğu
	Rıza Tefik Kalyoncu	Felsefe Kalam Arasında İbn Teymiyye'ye Göre Akılın Tanımı Problemi
13:30-14:30		ÖĞLE YEMEĞİ
		3. Oturum // Başkan: Terrence J. Kleven
	Waseem El Rayes	İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Felsefenin Bağlamsallaştırılması
14:30-16:00	Muhammad U. Faruque	Aydınlanma Sonrası Dünyada İnsan Olmanın Anlamı Üzerine: İslam Felsefesinden Bir Perspektif
	Mokdad Arfa	İslam Teoloji Tarihinin (İlm-i Kelâm) İbn Haldun'dan Mülhem Bir Dönemlendirmesi
	Mohammad Azadpur	Porfiryusçu Bilişsel Özdeşleşmeye Karşı İbn Sinâ'da Dönüştürücü Bilgi
16.00-16.30		ARA
		4.Oturum // Başkan: Charles E. Butterworth
16.30-18.00	Eşref Altaş	Müteahhirin Dönemindeki Düşüncenin Faslı Nedir? Fâil-Muhtar ve Mûcib Bi'z-zât Kavramları Etrafında Bir Okuma
	Mustafa Çevik	Felsefe Güncel Sorunlar Karşısında Teistik Zihinler İçin Ne İfade Eder?
	Ayşe Sıdıka Oktay	Felsefe ve Kalam İlimlerinin Arasında İslam Ahlak Felsefesi
	Gürbüz Deniz	Gazzalî'nin Kalam Anlayışının Evrilmesi
19:00-21:00		AKŞAM YEMEĞİ

PROGRAM

Cuma, 01 Kasım 2024

SAAT	KONUŞMACILAR	BAŞLIK
		5. Oturum // Başkan: Bilal Kuşpınar
9:00-10:30	Mykhaylo Yakubovych	Erken Dönem Klasik Medrese Sonrası Müfredatta İslami Rasyonalizm: Kırım Örneği-Çevrimiçi
	Taneli Kukkonen	Gazzâlî ve Ulum-id Din : İhyanın Radikallığı-Çevrimiçi
	Rayane Boussad	Sühreverdi'nin Hikmet ve Kelâm İlişkisi Bağlamında Yeter-Sebeup ve Çokluk Üzerine Düşünceleri
	Hoda Al Khouly	İslâm Dünyasında Çocuklar için Felsefe (P4C)
10:30-11:00		ARA
		6. Oturum // Başkan: Alparslan Açıkgenç
11:00-12:30	Magdi Saleh	Şeyh Mustafa Abdürrâzık'ın Felsefi Ekolü
	Abdelali Elamrani-Jamal	Ehl-i Kelam ve Felsefeyi Bilgi ve Nazariye Ehl-i Bir Araya Getirmek: İbnü'l Arabî'den Bir Perspektif
	Bilal Kuşpınar	İsmail Rusuhî Ankaravî'nin 'Hikmet' Kavramı Yorumu
	Mohammad Javad Esmacili	İbn Sina'nın Müteteklimler Arasındaki Kabulü: Zamanının Yolculuğunda Gazali, Şehristani, Razi ve Devani'nin İbn Sina ile Diyalogu <i>Tarihsel ve Bibliyografik Bir İnceleme</i>
12:30-14:30		ÖĞLE YEMEĞİ
		7. Oturum // Başkan: Mürteza Bedir
14:30-16:00	Kasım Küçükkalp	Fizik, Metafizik ve Gayb Ayrımı Bağlamında Dinin/İslam'ın Ontolojik Statüsü ve İnsan Varlığı İçin Arz Etmış Olduğu Anlam Üzerine Bir Teklif
	Ejder Okumuş	İbn Haldun'un Kelâm – Felsefe Karışımı Yaklaşımlara Eleştirisinde Sosyolojik Bakış
	Kemal Sözen	Gazzalinin İslam Düşünce Geleneğinin Yapısal Değişimindeki Etkisi ve Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları
	Mehmet Cüneyt Kaya	Filozofun Nazarında Kelam: Âmiri'nin El-İrşâd Li-tashihi'l-İtikâd'ındaki Kelam Algısı
16:00-16:30		ARA
		8. Oturum // Başkan: Ejder Okumuş
16:30-18:00	Terence J. Kleven	Kitâbu'l-Keşf'an Menâhici'l-Edille fi Akaidi'l-Mille'nin Birinci Bölümünde İbn Rüşd'ün Eş'arilere Karşı Dini Delillerin Felsefi Savunması
	Pilar Herraiz Oliva	İbn Rüşd'ün Düşüncesinde Vahdet ve Kesret: İbn Rüşd'ü Yeniden Değerlendirmek
	Ali Benmakhlouf	İbn Rüşd Sonrası Tartışmalar: Tarihsel Akım ve Adcılık Akımı
	Ahmad Bostani	Şark Felsefesi ve İran Düşünce Tarihindeki Yankısı
19:00-21:00		AKŞAM YEMEĞİ

PROGRAM

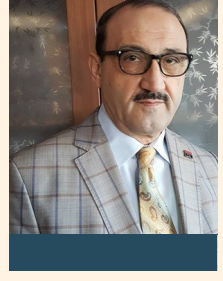
Cumartesi, 02 Kasım 2024

SAAT	KONUŞMACILAR	BAŞLIK
		9. Oturum // Başkan: Mehmet Cüneyt Kaya
9:00-10:30	Joseph Lombard	Kur'an'da Varlık ve Bilgi: Kur'ani Paradigmanın Bir Açılımı Olarak Metafizik-Çevrimiçi
	Karen Taliefferro	İslam ve Tabii Hukuk: Gelişim Sürecinde Bir Gelenek-Çevrimiçi
	Tuna Tunagöz	Nizamiye Ruhu Ya Da Yeni Gerçek: Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî Metafiziğinde Cüveynî ve Gazzâlî Etkisi
	Fatma Zehra Pattabanoğlu	Râzi Sonrası Felsefe-Kelam Çizgisinde Tanrı Anlayışının Ele Alınması: İbn Kemmüne Örneği
10:30-11:00		ARA
		10. Oturum // Başkan: Eşref Altaş
11:00-12:10	Hatice Toksöz	Muhyiddîn el-Karabâğî'nin Şerhu İsbâti'l-Vâcib Adlı Şerhi ve Hâşiyeleri Çerçevesinde Tanrı'nın Varlığının Kanıtlanması Meselesi
	Muhammet Ali Koca	Osmanlı Kuruluş Döneminde Kelâm ve Felsefe Alanında Neler Konuşuluyor? Molla Fenârî'nin Saferşah er-Rûmî'ye Yönelttiği Beş Soru
	Furkan Kayacan	Fahredden er-Râzî'nin Kelâmî Yöntem Eleştirileri Bağlamında Delilin Yokluğu Argümanı
12:30-14:30		ÖĞLE YEMEĞİ

BİYOĞRAFİLER
&
TEBLİĞ ÖZETLERİ

ALPARSLAN AÇIKGENÇ

Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç, 1952 yılında Erzurum'da doğdu. Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi'nde tamamladı (1974). Yüksek lisansını University of Wisconsin'de (1978), doktorasını University of Chicago'da (1983) yaptı. 1983 yılında ODTÜ Felsefe Bölümünde göreve başladı. 1984'te Yardımcı Doçent, 1987'de Doçent ve 1993'te Profesör oldu. 1985'de Chicago Üniversitesi'nde, 1995-99 arasında Malezya Milletler Arası İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü'nde vazife yaptı. Fatih Üniversitesi'nde 2006-2009 yılları arasında rektör yardımcılığı ve öğretim üyeliği yapan Açıkgenç, ardından Yıldız Teknik Üniversitesi'nde idari ve akademik görevlerde bulundu. 2017 yılından beri İbn Haldun Üniversitesi'nde akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Çok sayıda makalesinin yanı sıra, *Being and Existence in Sadrá and Heidegger: A Comparative Ontology* (Kuala Lumpur, 1992); *Bilgi Felsefesi İslam Bağlamında Bilgi Bilimden Sistem Felsefesine* (İstanbul, 1992); *Kavram ve Süreç Olarak Bilginin İslamileştirilmesi* (1998) isimli kitapları yayınlanan birçok eserinden bazılarıdır.

İSLAM BİLİM TARİHİNDE NİZAMİYE KELAM GELENEĞİ VE BIRAKTIĞI MİRAS

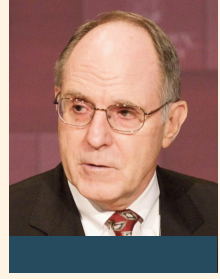
ÖZET

İslam bilim tarihinde önemli bir yer tutan Nizamiye medreselerine gelinceye kadar artık kelam tam bağımsız bir bilim alanı haline gelmişti. Kelamın bu doğuş gelişim süreci maalesef tam anlamıyla günümüzde ortaya konmuş değildir. Bu konuda yazılan kelam tarihleri de bilim tarihi umumi çerçevesi ile irtibatlandırmadan sanki dinler tarihiymiş gibi anlatılmaktadır. Bir açıdan kelam tarihi neredeyse fırkalar (firaq) tarihi gibi anlatılmaktadır. Bilim tarihinde süreç yöntemi kullanılarak yazılması gerekirken maalesef bunlar dikkate alınmıyor. O zaman bilim tarihi yöntemi olarak bilimsel süreç dikkate alınınca ortaya çıkan kelam tarihinin çerçevesi ne olur? Bu soru önemlidir çünkü kelamın mahiyetini açık bir şekilde gösteren bir yaklaşımdır. Mesela bizde özellikle müsteşriklerin etkisi ile kelam tarihi ve İslam felsefesi tarihi ayrı ayrı yazılmaktadır. Hâlbuki kelam ve felsefe bizde aynıdır, yani tam anlamıyla İslam medeniyetinde felsefi düşünce “kelam” olarak ifade edilmektedir. Bizde bir tek felsefe vardır ve bu felsefi düşünce içinde üç temel düşünce geleneği bulunmaktadır: 1. Kelam geleneği, 2. Meşşâ’î Geleneği, 3. Tasavvuf geleneği. Bunların dışında kalan İshrak geleneği pek güçlü değilse de bazı düşünürleri etkilemiştir, bunu Meşşâ’î Geleneği altında mütalâa edebiliriz. Aynı şekilde tabiiyyûn olan Zekeriya el-Râzî ve İhvan-ı Safâ gibi akımlar da bu geleneğe dâhil edilebilir. Ancak Meşşâ’î Geleneği bizde “felâsife” olarak adlandırıldığı için ve bu geleneğin düşünce yönteminden dolayı kelam yaklaşımından ayırt edildiği için bunların düşüncesine Yunanca olan ismi ile “felsefe” olarak işaret edildiğinden bunu anlamayan Müsteşrikler kelama “ilahiyat” (theology veya Islamic theology bazen de dialectical theology) demişler. Hâlbuki bilindiği gibi kelamcılar ilahiyatı bilim olarak kabul etmemektedirler. İlahiyatı red edenlere nasıl “teolog” denebilir? Bunun nedeni müsteşriklerin Aristocu geleneği felsefe sayıp kendi düşünce tarihlerinde teoloji-felsefe ayrımını bizim düşünce tarihimize de yansıtılmalarıdır. Bizler de onların etkisinde kalıp felsefi düşünce tarihimizi üçe bölmüşüz. Bu yaklaşımı bir açıdan kabullenmeyen bir Nizamiye geleneğinden söz edilebilir mi? Bu bildirimizde bunu ele alıp tartışmaya çalışacağız ve İslam düşünce tarihinde bunun sonraki medrese eğitiminde oynadığı rolü geliştirmeye çalıştığımız bilimsel süreç yöntemi ile göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İlahiyat, Nizamiye Medreseleri, Gazzali, Osmanlı Medreseleri, İslam Bilim Tarihi, Bilimsel Süreç.

CHARLES BUTTERWORTH

Charles Butterworth, Maryland Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Emeritus Profesörüdür ve Ortaçağ Arap ve İslam siyaset felsefesi alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Prof. Dr. Butterworth, İbn Rüşd'ün Aristoteles felsefesi üzerine yazdığı şerhlerin eleştirilerini yayınlamış ve İbn Rüşd, Fârâbî, Maimonides ve Alrazî'nin eserlerini tercüme etmiştir. Ayrıca Prof. Dr. Butterworth araştırmalarında Rousseau ve Frantz Fanon gibi isimler de dahil olmak üzere Antik Çağ'dan modern döneme uzanan siyaset felsefesini incelemektedir. Butterworth, Orta Doğu, Avrupa ve Afrika'da dersler vermiş ve konferanslar düzenlemiştir. Chicago Üniversitesi ve Nancy Üniversitesi'nden lisansüstü derecelere sahip olan Butterworth, hem eğitim-öğretim hayatındaki hem de akademik başarılarından dolayı bir çok ödüle layık görülmüştür.

Butterworth akademik kariyeri boyunca Smithsonian Enstitüsü ve Ulusal Beşeri Bilimler Fonu (National Endowment for the Humanities) tarafından finanse edilen projelerde baş araştırmacı olarak görev almış, bunun yanı sıra Uluslararası Woodrow Wilson Merkezi'nde araştırmalar yapmak üzere burs almıştır. Ayrıca, *American Council for the Study of Islamic Societies (ACSIS)* ve *Société Internationale pour l'Étude de l'Histoire de la Philosophie et la Science Arabe et Islamique (SIHSPA)* de dahil olmak üzere çeşitli akademik toplulukların başkanlığını yapmıştır.

NİZAMİYE MEDRESELERİNDEN GÜNÜMÜZE İslam Dünyasında Felsefe ve Kelâm

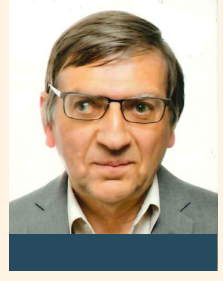
ÖZET

Tüm yönleriyle Arap ve İslam felsefesi araştırmaları Ebu Nasr el-Farabî'nin çalışmaları ile başlamıştır. Kelam, özünde diyalektik bir teoloji olarak anlaşılacaksa, Fârâbî, bu disiplinin temelini oluşturan akıl yürütme biçimlerine rehberlik eden önemli bir figür olarak karşımıza çıkar. Farabî'nin tüm eserleri arasında bu disiplinin amaçlarını ve sınırlarını anlamak açısından *Kitâbü'l-Hurûf* (Mektuplar Kitabı) kadar önemli bir metin yoktur. Bunun nedeni, eserin ana tartışmasının merkezinde Aristoteles sayesinde "teorik ve pratik evrensel felsefenin" daha fazla araştırmaya yer bırakmayacak şekilde yetkinleştiği düşüncesi yer almaktadır. Sonuç itibarıyla, felsefi sorgulama yerini kanıtlamaya, felsefi argümanlar da yerini kanıtlayıcı argümanlara bırakmak zorunda kalacaktır. Ancak kitabın ilerleyen kısımlarında Farabi bu savını yeniden değerlendirir ve diyalektik sorgulama yönteminin insanların sürekli karşılaştığı sorunları araştırmak için paha biçilmez bir yöntem olduğunu ikrar eder. Bu iki metodu ve Aristoteles'ten sonra felsefenin durumu hakkında ortaya atılan şüpheleri gidermek için Farabî'nin *Mektuplar Kitabı*'nda ortaya koyduğu düşüncenin tamamını açıklığa kavuşturmak gerekir. Tarafimca yazılan Arapça metnin yeni baskısına ve yapılan yeni İngilizce çevirisine dayanan bu makalenin amacı da tam olarak budur.

Anahtar Kelimeler: Ebu Nasr el-Farabi, Kelam, Kitâbü'l-Hurûf, Felsefi Soruşturma.

JULES JANSSENS

Jules Janssens 29 Nisan 1949 doğumlu, Klasik İslam Felsefesi alanında özellikle İbn Sina'ya odaklanan çalışmalarıyla tanınmış bir akademisyendir. Centre De Wulf-Mansion'da Antik, Ortaçağ ve Erken Rönesans Felsefesi alanında araştırmacı ve CNRS-Paris'te (UMR 8230, Centre J. Pépin) yardımcı araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Janssens ayrıca Academia Ambrosiana'nın Şarkiyat Çalışmaları Bölümü'nde akademisyendir ve Belçika Kraliyet Bilim, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Akademisi'nin bünyesindeki *Physics of the Avicenna Latinus*'un editörü olarak görev yapmaktadır. Janssens, Ocak 2022 tarihinden bu yana Uluslararası Akademiler Birliği (Union Académique Internationale) bünyesinde yürütülen *the Avicenna Latinus* Projesi'nin direktörlüğünü üstlenmiştir.

Prix Avicenne International (2016) ödülü de dahil olmak üzere çok sayıda ödül almış ve 2022 yılında *Penser Avec Avicenne* başlıklı bir takdir yayını (*festschrift*) ile onurlandırılmıştır. Alanında oldukça yetkin bir yazar olan Janssens, İbn Sina'nın hem Arap hem de Latin geleneklere etkisine odaklanan çeşitli kitaplar ve çok sayıda makale kaleme almıştır.

İBN TEYMIYYE'NİN İBN SİNA'YA DAİR MÜLAHAZALARI:

İslam Dini Düşüncesine Hakim Olan İbn Sina'cılığın Tehditlerine Karşı "Ortodoks" İslam'ın Savunması

ÖZET

Michot ve Hoover'un ufuk açıcı çalışmalarından bu yana yaşadığı dönemde İbn Teymiyye'nin felsefe de dâhil, İslam aleminde revaçta olan farklı düşünce akımları hakkında geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu net bir şekilde bilinmektedir. Dahası, kelam veya tasavvuf gibi felsefe dışındaki akımlara dahil olan pek çok alimin İbn Sina'nın fikirlerinden ziyadesiyle etkilendiğine dair günümüzde akademisyenler arasında genel bir mutabakat mevcuttur. Bu nedenle, İbn Teymiyye'nin İbn Sina'nın ismine sıklıkla atıfta bulunması şartırcı değildir. Bu durum İbn Teymiyye'nin bariz bir şekilde felsefe düşüncesine odaklandığı en önemli iki eserinde görülmektedir. Bunlardan ilki akıl ve gelenek arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde nasıl kavranacağına odaklanan *Darut-talârudul-akl ve'n-nakl*; ikincisi ise "mantıkçılara" yönelik meşhur reddiyesi *er-Redd alâl-Mantikiyyin*'dir. Bununla birlikte, *el-İşârât ve't-tenbihât ve Risâletül-Ağhaviyye fil-mâ'âd* (bir bölümün alt kısmıyla sınırlı olsa da) hariç, İbn Teymiyye, (bildiğim kadarıyla) başka hiçbir eserinde İbn Sina'dan uzun alıntılara yer vermez. Elbette okuyucu çok seyrek de olsa İbn Teymiyye'nin diğer eserlerinde de *eş-Şifâ'ya* açıkça atıfta bulunduğunu görebilir. Ancak bu atıflar neredeyse her zaman çok genel bir niteliktedir. *En-Necât'a* ise bir kaç göze çarpan alıntının varlığına rastlanabilir. Ancak bunların tümünün Ebû Berekât el-Bağdâdî'nin *Kitâbü'l-Müteber*'inden alındığı aşikârdır. Bu durum İbn Sina'nın eserlerinin sonraki gelenekte kullanılmasının (ve buna bağlı olarak, anlaşılmasının) önemini saptamaktadır. Bu durum, İbn Sina'nın eserlerinden yapılan çok sayıda alıntıya sıklıkla Fahreddin er-Râzî'nin şerhlerinin, zaman zaman da Nasîrüddin et-Tûsî'nin yorumlarının eşlik ettiği *el-İşârât* için de geçerlidir. Son olarak, Michot'un belirttiği üzere, er-Râzî'nin, İbn Teymiyye'nin *Adhaviyye* ile özel olarak ilgilenmesi üzerinde bir etki oluşturmuş olması da dikkate değerdir.

İbn Sina'nın eserlerine yapılan önemli atıfların genel bir tetkikine dayanarak, İbn Teymiyye'nin aralarında kendisini sertçe eleştirenler de dahil, birçok kelâm ve tasavvuf aliminin İbn Sina'nın bazı fikirlerini İslami açıdan sahih olarak nitelendirmesinden ciddi bir endişe duyduğu anlaşılmaktadır. Oysa İbn Teymiyye bu fikirleri 'ortodoks' İslam'ın dini bakış açısından reddedilebilir ve hatta sapkın olarak değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, İbn Sina, Kelâm, İslam Felsefesi.

İLYAS ÇELEBİ

Prof. Dr. İlyas Çelebi 1951 yılında Erzurum'da doğdu. 1974'te Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirdi. 1985 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İslâm İtikadında Şeytan" konulu teziyle yüksek lisansını, 1991 yılında "İslâm İnancında Gayb Problemi" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 1996 yılında doçent, 2002 yılında profesör oldu. Halen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Akademik ilgi alanları; akılcılık ve İslam inancında gayb gibi konulardır. Son zamanlarda çalışmalarını kelâm ilminin bilim ve fizik boyutuna ilişkin konulara yöneltmiştir.

HANEFÎ-MATÜRİDÎ MEDRESELERİNDE NAS-AKIL İLİŞKİSİ

ÖZET

Bu tebliğde Ehl-i Sünnet kelamının iki büyük ekolünden biri olan Hanefî-Matürîdî mezhebinin nas-akıl ilişkisi konusunda nasıl bir yöntem izlediği ele alınacaktır. Bilindiği üzere yöntem olarak dirayet metodunu benimsemiş bulunan Ebu Hanîfe, itikadi konularda selef ile mütekellimin arasında yer alan orta bir yolu izlemiştir. Onun döneminde bir uçta tevili reddederek katı nasılcılığı benimseyen Hariciler, Ehl-i Hadis ve Zahiriler, diğer uçta ise kayıtsız şartsız olarak tevili benimseyen Cehmiyye, Mutezile ve Batıniyye bulunmaktaydı. Her ikisine karşı ılımlı ve sınırlı tevili benimseyen Ebu Hanîfe, sözü edilen orta yolu, akıl ile nası telif metodunu benimsemiştir. Ancak ondan sonra gelen Hanefîler bu yöntemi Ebu Hanîfe kadar hassas kullanamamıştır. Bunun sonucu bir tarafta Mısır ve Kuzey Afrika'da Tahavî ve öğrencileri yoluyla Selefe yakın Hanefîlik geliştirilirken bir taraftan da Semerkant ve Horasan'da Matürîdî'nin geliştirdiği mutezile ve felsefeye yakın bir yorum geliştirilmiştir.

Matürîdî sonrası da kendi içinde ayrıışan Matürîdîlik yorumları ortaya çıkmıştır. Bunlara örnek olarak Hakîm es-Semerkandî, Rustufâğnî, Ebû Şekûr es-Sâlimî gibi nası önceleyenler, Şemseddin es-Semerkandî, Sadruşşeria gibi akli önceleyerek felsefi konulara ilgi gösterenler ve Ebü'l-Muin en-Nesefî, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Nureddin es-Sabunî gibi akıl ile nasın telifini benimseyenler gösterilebilir.

Bu tebliğde söz konusu akımların nası ve akli kullanımları konusundaki yaklaşımları ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî, Matürîdî, Nas, Akıl.

YUSUF ARIKANER

Ar. Gör. Yusuf Arıkaner, 2014 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2018 yılından itibaren Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Yüksek lisansını, 2018 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "Ebu's-Senâ Şemseddin el-İsfahânî'nin Uluhiyet Anlayışı" başlıklı tez çalışmasıyla, doktora eğitimini ise 2024 yılında yine İstanbul Üniversitesi'nde "Abdülkâhîr el-Bağdâdî'de Kelâm-Mantık İlişkisi" başlıklı tez çalışmasıyla tamamlamıştır.

HAKİKAT ÖLÇÜSÜ OLARAK DİNİ VE FELSEFİ İHTİLAFLARIN AZLIK VE ÇOKLUĞU

ÖZET

Dini ve felsefi düşünce sistemleri, farklı yöntemler kullanılarak hakikate ulaşmayı, hakikati anlamayı ve açıklamayı hedeflemektedir. Ancak hakikate ulaşma süreci, kullanılan yöntemin doğruluğuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Eğer yöntem doğru değilse veya psikolojik faktörler devreye girerse, hakikate ulaşmak zorlaşmakta ve bu durum ihtilafların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bir alandaki ihtilafların fazla olması, karşıt görüşler tarafından, o alanın hakikate ulaşamamış olmasının bir işareti olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durumda, karşıt görüşün yönteminin hakikatle ilişkisi göz ardı edilmekte ve ihtilafların çokluğu, yöntemin yanlışlığına dair bir hüküm olarak kullanılmaktadır. İhtilafların varlığı üzerinden bir alanın yanlışlığına karar vermek ise şu iki açıdan ele alınabilir. Birincisi, dinler arasındaki ihtilafların çokluğu, bazıları tarafından tüm dinlerin hakikatten uzak olduğu yönünde bir delil olarak öne sürülmektedir. Aynı şekilde, İslâm içerisindeki ihtilafların fazlalığı da İslâm'ın hakikat olmadığına bir göstergesi olarak sunulabilmektedir. İkinci olarak, İslâm'ın klasik çağında kelâm ve felsefe geleneklerinde de benzer bir mantık yürütülmekte; ihtilafların fazlalığı üzerinden karşıt görüşlerin yanlışlığına hükmedilebilmektedir.

Bu çalışma, ihtilafların çokluğunu hakikate ulaşamamış olmanın bir göstergesi olarak değerlendiren bazı tikel iddiaları ve bu iddialara karşı geliştirilen yanıtları incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, birinci bölümde İslâm düşünce tarihinde din ve İslâm karşıtı bireylerin, dinlerin pek çok ihtilaf barındırması nedeniyle hakikatten uzak olduğu yönündeki iddiaları ve bu iddialara karşı verilen cevaplar ele alınacaktır. İkinci bölümde ise kelâm ve felsefe geleneklerinde ortaya çıkan benzer iddialar ve bu iddialara verilen karşıt cevaplar analiz edilecektir. Bu sayede ihtilafın çokluğunun hakikate ulaşamamanın bir işareti olarak görülüp görülemeyeceği konusundaki temel tartışmaların analizi yapılacak ve bu yaklaşım sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kelâm, Felsefe, İhtilaf, Hakikat, Yöntem.

RIZA TEVFİK KALYONCU

Dr. Öğr. Üyesi, Rıza Tefvîk Kalyoncu, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni 2012 yılında bir dönemi Radboud Üniversitesi Teoloji Bölümünde olmak üzere bitirdi. 4 yıl Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2015 yılında "İbn Haldun'un Yorum Kuramı" başlıklı tezini savundu. Alanıyla ilgili olarak Freiburg Üniversitesi Felsefe bölümünde araştırmalar yaptı. 2022-2023 yılları arasında Tübitak 2214 A Doktora sırası burs programı çerçevesinde Yale Üniversitesi'nde Prof. Dr. Frank Griffel gözetiminde Fârâbî Felsefesi ile ilgili araştırmalar yaptı. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Fârâbî'nin kelâm anlayışı üzerine doktorasını tamamladı. Halen İbn Haldun Üniversitesinde araştırmalarına devam etmektedir. İslam Felsefesi, Çağdaş İslam Düşüncesi konularında dersler vermektedir.

FELSEFE KELÂM ARASINDA İBN TEYMYİYE'YE GÖRE AKLIN TANIMI PROBLEMİ

ÖZET

Akılın tanımı problemi, genelde felsefenin özelde ise İslam felsefesi ve kelâmının üzerinde durduğu konulardan bir tanesidir. Akıl kavramının anlamı ile ilgili İslam düşünce tarihi içerisinde pek çok müstakil eser yazılmıştır. İbn Teymiyye ise İslam düşüncesi içerisinde akıl-nakil meselesine özel önem atfetmiş düşünürlerden bir tanesidir. Bu çalışmada İbn Teymiyye'nin özel olarak akıl tanımı ile ilgili görüşleri, düşünürün felsefe ve kelâmın yaklaşımına yaptığı atıflar dikkate alınarak incelenmektedir. *Mecmûu Fetâvâ* isimli eserinde İbn Teymiyye, akıl tanımı problemine özel bir yer ayırır. Burada filozofların ve kelâmcıların görüşlerini kendi ifadeleriyle açıklayarak anlatır ve aynı zamanda da bu görüşleri dikkate alarak kendi bakış açısını gösterir.

Bu çalışmada İbn Teymiyye'nin *Mecmûu Fetâvâ* eserindeki akıl tanımı ile ilgili pasajlar dikkate alınarak buradaki görüşlerin İslam düşünce tarihindeki konumu belirginleştirilmektedir. Çalışmada ilk olarak İbn Teymiyye öncesinde akıl tanımı meselesi ile ilgili olarak belirginleşen felsefe- kelâm zıtlığı gösterilmektedir. İkinci kısımda ise İbn Teymiyye'nin *Mecmûu Fetâvâ* eserindeki görüşleri analiz edilmektedir. Buna göre İbn Teymiyye, düşüncesinin diğer kısımlarında da görüldüğü üzere, kelâm saflarında yer alıyor görünse de aslında meseleyi kelâm ekollerinin kabul ettiği akıl tanımından daha ileri bir boyuta taşımaktadır.

Bu eserdeki ifadelerinde İbn Teymiyye, akıl bir araz olduğu düşüncesini temellendirmeye özel önem atfeder. Her ne kadar bu fikir, kelâmcı düşünürlerin yaklaşımlarını devam ettirir gibi görünse de İbn Teymiyye, akıl herhangi bir ontolojik sürekliliğe sahip olmadığını örneğin Gazzâlî'den daha net bir şekilde vurgular. İbn Teymiyye, filozofların akli tek başına bir cevher olarak gören tanımını şiddetle eleştirirken aynı zamanda kelâmcıların akli zarûri bilgilerin toplamı olarak nitelendiren tanımına da şüpheli bir tavırla yaklaşır. Zira İbn Teymiyye akıl bir araz olmakla birlikte daha çok bir "sıfat" olarak nitelendirilmesi gerektiği düşüncesindedir.

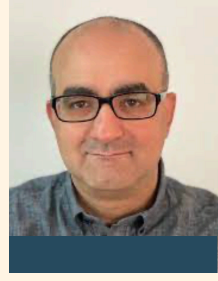
İbn Teymiyye'nin akıl ile ilgili konuları tartıştığı metinlerde meselenin nefis teorisi ve metafizik ile bağlantısı gösterilir fakat sonrasında kelâmî konular araya girer. Akabinde ise kelâmcıların akıl tanımına ayrı bir bahis ayırarak kelâmcıların akıl zarûri bilgilerin toplamı olarak tanımlanması yaklaşımının eksik olduğu ileri sürer. Aynı zamanda Gazzâlî'ye benzer şekilde Haris el-Muhasibî'nin akıl tanımına gönderme yapar. Fakat İbn Teymiyye Gazzâlî'den farklı olarak akıl kalp, nur vb. isimlerle isimlendirilmesine yönelmez.

Bu çalışmada İbn Teymiyye'nin akıl tanımı problemine yaklaşımı, konuyla ilgili İbn Teymiyye öncesindeki filozof ve kelâmcıların görüşleri üzerinden analiz edilmekte ve bu spesifik konu bağlamında İbn Teymiyye'nin kendi metodolojisi içerisinde üçüncü bir bakış açısını geliştirdiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Kelâm, İbn Teymiyye, Akıl.

WASEEM EL-RAYES

Waseem El-Rayes, Michigan Eyalet Üniversitesi James Madison Koleji'nde siyaset teorisi alanında doçent doktor olarak görev yapmaktadır. Araştırmalarını Platon, Aristoteles, Fârâbî, Gazzâlî, İbn Rüşd ve İbn Haldûn'un çalışmaları da dâhil olmak üzere Antik Yunan ve Ortaçağ İslam siyaset düşüncesine odaklanarak siyaset felsefesi alanında yürütmektedir. El-Rayes'in St. Augustine's Press ile ortak editörlüğünü yaptığı bir kitabının yanı sıra, *Arabic Sciences and Philosophy*, *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, *Interpretation: A Journal of Political Philosophy, Religious Studies and Theology* ve *The Encyclopedia of Islam and the Muslim World* gibi dergilerde yayımlanmış bir çok makalesi bulunmaktadır.

İBN HALDUN'UN MUKADDİME'SİNDE FELSEFENİN BAĞLAMSALLAŞTIRILMASI

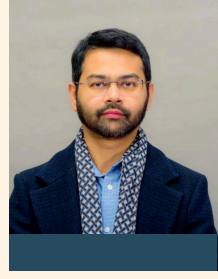
ÖZET

İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinin felsefi geçerliliği yüzyılı aşkın bir süredir akademik tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu tartışma zamanla dinamizmini kaybetmesine rağmen sona ermemiştir. Bu uzun ömürlülüğün sırrı, *Mukaddime*'nin felsefeye karşı görüntüdeki belirsiz tutumunda yatıyor olabilir. Diğer yandan, eserin derin bir felsefi niteliğe sahip olduğuna dair yadsınamaz deliller mevcuttur. İbn Haldun, tarihin rasyonel bir biçimde incelenmesini sağlamak adına insanın toplumsal örgütlenmesini inceleyen yeni bir bilimi —kültür bilimi (*ilm al-umrân*)— ifade etmek için Greko-Arap felsefi geleneğinden yararlanır. Diğer yandan *Mukaddime*, özellikle modern akademik hassasiyetler açısından dini yaşamı rasyonel yaşama karşı üstün tutan (bu ayrıcalık veya bu sözde yaşam biçimleri arasındaki ikilik ne anlama gelirse gelsin) edebi bir üslupla yazılmıştır. Bu makale, felsefeyi bir yaşam tarzı olarak incelemekten ve modern önyargıların felsefeyi tanımladığı çerçevelere saplanmaktan uzaklaşarak, felsefeyi üretken bilgiye ulaşmanın bir aracı olarak ele almayı hedeflemektedir. Dolayısıyla bu çalışma, İbn Haldun'un felsefeyi neden insanın bilgi edinme süreci için vazgeçilmez ama aynı zamanda sınırlılıkları da olan bir araç olarak gördüğünü göstermek için *Mukaddime*'deki felsefe düşüncesini ve pratiğini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, *Mukaddime*, Felsefe.

MUHAMMAD U. FARUQUE

Muhammad U. Faruque, Cincinnati Üniversitesi'nde İnyat Malik Doçenti ve Taft Center Araştırmacısı, aynı zamanda da Harvard Üniversitesi'nde eski misafir akademisyendir. Ödüllü kitabı *Sculpting the Self* (Michigan University Press, 2021), modern felsefe ve nörobilim de dahil olmak üzere İslami ve İslami olmayan felsefi literatürdeki benlik ve öznelilik kavramlarını araştırarak seküler ve Aydınlanma sonrası bir dünyada "insan olmanın ne anlama geldiğini" ele almaktadır. Faruque'un üç kitabı ve çok sayıda önde gelen hakemli dergide ve editöryal kitaplarda yayınlanmış (ve yayınlanacak olan) elliden fazla akademik makalesi vardır. Ayrıca, Faruque prestijli Templeton Vakfı *Global Philosophy of Religion Grant* ve ABD Eğitim Bakanlığı *The Title IV Grant* da dahil olmak üzere çok sayıda ödül ve bursun sahibidir.

AYDINLANMA SONRASI DÜNYADA İNSAN OLMANIN ANLAMI:

İslam Felsefesinden Bir Perspektif

ÖZET

Bazı filozoflar tarafından "evrenin düğümü" olarak adlandırılan insan benliği ve öznelliği ile ilgili araştırmalar, Aydınlanma sonrası bir dünyada insan olmanın ne olduğu gibi günümüzde merkezi önem taşıyan soruların çözülmesine yardımcı olabilir. Bu makale, Molla Sadrâ'nın (ö. 1640) benlik ve nefis tekâmülü düşüncesini incelemeyi amaçlamaktadır. Sadrâ'ya göre insan benliği içsel bir öz-bilgiye sahiptir ve bunu benliğin yadsınamaz bir özelliği olan öz-farkındalık olgusu aracılığıyla gösterir. Dahası Sadrâ, öz bilgi ve bilinç mertebelerinin, bedenın doğası gereği yer kaplayan bir yapıya sahip olduğu için benliğin maddi olmadığını gösterdiğini savunur. Sadrâ'nın felsefesinde kişinin gerçek benliğinin farkına varması, hem teorik aklı/zekâyı hem de mânevî pratikleri birleştiren felsefi bir hayat sürdürmesine bağlıdır. Bu makale, Sadrâ'nın benlik ve insan tekâmülü felsefesinin günümüzdeki geçerliliğini ortaya koyarak Aydınlanma sonrası dünyada insan olmanın ne anlama geldiği sorusuna cevap bulmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Molla Sadra, Öz-bilgi, İnsani Gelişim, Aydınlanma Sonrası Dönem.

MOKDAD ARFA MENSIA

Mokdad Arfa Mensia, Emeritus Profesör ve Tunus Bilim, Edebiyat ve Sanat Akademisi İslam Araştırmaları Bölümü'nün önde gelen bir üyesidir. Prof. Dr. Arfa, Tunus Üniversitesi'nden felsefe alanında lisans (1996) ve yüksek lisans (1972), Paris IV Sorbonne Üniversitesi'nden de Arap-İslam Felsefesi alanında doktora (1977) derecelerine sahiptir. Araştırmaları İslam felsefesi, kelim ve tasavvuf tarihi üzerine odaklanmaktadır. Arfa, Uluslararası Arap ve İslam Bilim ve Felsefesi Tarihi Topluluğu'nun (SIHSPAI, Paris) aktif bir üyesidir ve Cezayir, Mısır, Fransa ve ABD dahil olmak üzere çeşitli ülkelerdeki bir çok uluslararası sempozyuma katılmaktadır. Prof. Dr. Arfa, *İlmü'l-Kelâm ve'l-Felsefe ve el-Fârâbî, Felâfeti'd-dîn ve Ulûmü'l-İslâm* gibi birçok önemli esere imza atmış ve Fârâbî, İbn Sinâ ve Gazzâlî gibi önemli alimler hakkında çok sayıda makale yayımlamıştır. Prof. Dr. Arfa şu anda 2024'te yayımlanması beklenen İbnü'l-Fâridh'in şarap kasidesi üzerine yazdığı bir şerh üzerinde çalışmaktadır.

İSLAM TEOLOJİ TARİHİNİN (İLM-i KELÂM) İBN HALDÛN'DAN MÛLHEM BİR DÖNEMLENDİRMESİ

ÖZET

İbn Haldûn'un "Mukaddime" adlı eserinin bilimler tarihi ve epistemolojisi alanlarına başlangıçlarından İbn Haldun'un yaşadığı döneme kadar yaptığı katkılardan uzun uzun bahsetmeye gerek yoktur. Ancak İbn Haldun'un bu alanlardaki söylemini detaylı bir şekilde inceleyerek onu diğer düşünürlerden ayıran özellikleri belirleyen yeni bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Önceki çalışmalarda İbn Haldun'un kelâm, tasavvuf, mantık ve diğer ilimler hakkındaki görüşlerini ele almıştık. Bu çalışma, kelâm ilmini yeniden ele alarak İbn Haldun'un kelamla olan ilişkisini, bu ilmi kendine özgü bir şekilde ele alış ve dönemeleme biçimini inceleyecektir. İbn Haldun bir alimde nadiren aynı anda bir arada bulunabilen üç niteliğe sahip bir bakış açısıyla kelam ilmini incelemiştir. Bu üç meleke; belli bir ilmi araştıran ve onun epistemolojisini tanımlayan bir kişinin, o ilmin belli başlı dönemeçlerini ve aşamalarını izleyen bir tarihinin ve kelam ekolleri içinde belli bir doktrini seçen bir âlimin yetisidir. Bu çalışma amacına uygun olarak İbn Haldun'un tarihçi kimliği ile yetinecek ve tekamülündeki aşamaları daha isabetli bir şekilde tespit edebilmek için kelam ilminin periyodizasyonu (dönemeleme) konusunda onun düşüncesinden esinlenecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Mukaddime, Kelam.

MOHAMMAD AZADPUR

Mohammad Azadpur 2003 yılından bu yana San Francisco Eyalet Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak görev yapmaktadır. Felsefe doktorasını 1999 yılında Virginia Üniversitesi'nden almış, sonrasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmalarda bulunmuştur (1999-2002). Azadpur araştırmalarında İslahî-İslam filozofları çağdaş felsefenin önde gelen isimleriyle bir araya getirmektedir. *Analytic Philosophy and Avicenna: Knowing the Unknown* (Routledge, 2020) isimli son kitabında analitik neo-Hegelciler (Wilfrid Sellars ve John McDowell) ile İbn Sina'yı temsilcilik ve niyetlilik üzerinden yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Bu konudaki ilgili makaleleri *Religious Inquiries* (2015) ve *Sophia Perennis* (2020) isimli dergilerde de yayımlanmıştır.

Azadpur ayrıca, Antik Yunan felsefesinden Martin Heidegger, Pierre Hadot ve Michel Foucault gibi modern düşünürlere kadar uzanan felsefi arayışlarda etğin önemi üzerine araştırmalar yapmıştır. *Reason Unbound: On Spiritual Practice in Islamic Peripatetic Philosophy* (SUNY Press, 2011) isimli kitabı bu temayı incelemektedir ve 2012 yılındaki Amerikan Felsefe Derneği Yazar-Eleştirmen Buluşması oturumunun başlıca konusu olmuştur.

PORFİRYUSÇU BİLİŞSEL ÖZDEŞLEŞMEYE KARŞI İBN SİN'A'DA DÖNÜŞTÜRÜCÜ BİLGİ

ÖZET

İbn Sina'nın nefis bilgisi anlayışı, *Kitâbü's-Şifâ*'nın De Anima kısmında "Porfiryusçu abstrütlük" olarak eleştirdiği şeyden kaçırır:

Ruhun özünün kavranabilir olması düşüncesi kanımca tamamen saçmadır. Bir şeyin başka bir şeye dönüşmesi fikrini anlayamıyorum ya da bunun nasıl gerçekleşebileceğini kavrayamıyorum. Eğer bir formu atıp başka bir form giyerek gerçekleşiyorsa, böylece ilk form ile bir şey olurken diğer form ile başka bir şey oluyorsa, o zaman ilk şey gerçekten ikinci şeye dönüşmemiştir. Tam tersine ilk şey yok edilmiştir ve geriye sadece onun bir meselesi (mawdu') ya da bir parçası kalmıştır[1].

Porfiryus'un "bilişsel özdeşlik" olarak adlandırdığı görüş[2], Aristoteles'in *Ruh Üzerine* (3,8) adlı eserinde yer alan ve "insan ruhu bir bakıma tüm varlıkların özüdür" ifadesinin bir açıklamasıdır[3]. İbn Sina, akıl ile akledilenin (yani bilen ile bilinenin) özdeşliğini tartışmaz, çünkü bu özdeşlik İbn Sina'ya kadar ulaşan Aristotelesçi felsefede yaygın bir kabul olarak görülmektedir[4]. İbn Sina daha ziyade insan ruhu ile faal akıl arasındaki ayrımın bulanıklaştırılmasını eleştirir. Faal akıl için nefis/öz bilgisi yeterliyken, insan ruhu bilmek için duyuma ihtiyaç duyar.

Bu çalışma, İbn Sina'nın insan bilgisine dair tartışmalı görüşünü bir karara bağlamakta ve İbn Sina'nın epistemolojisine dair getirdiği yeni bir okumanın olası bir bilimsel araştırmanın sonucunda bilen ve bilinenin özdeşliğini uzlaştırdığını ve bu uzlaşımın da insan ruhunun faal akıl ile birleşimini sağladığını iddia etmektedir. Bu birleşme ruhun dönüşümü ve dolayısıyla ruhun yok olmasıyla, diğer bir deyişle birleşmeden önceki ruhun ortadan kalkmasıyla sonuçlanır.

Anahtar Kelimeler: İbn Sina, Öz-bilgi, Faal Akıl, Bilişsel Özdeşleşme.

1. İbn Sina'nın *De Anima* eseri, editör Fazlur Rahman (Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1959), s. 239. Çeviri, Adamson tarafından yapılmıştır, "Porphyrius Arabus on Nature and Art. Appendix 1: Avicenna, Yahya ibn 'Adi, and Porphyry's Theory of Intellect," *Studies in Porphyry*, ed. G. Karamanlis ve A. Sheppard (Londra: Institute of Classical Studies, 2007), s. 156.

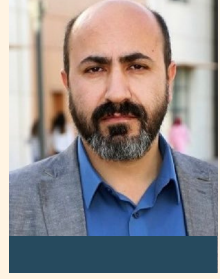
2. İbn Sina bu görüşü *İsagoge*'nin yazarı Porfiryus'a atfermesine rağmen, asıl hedefini Porfiryus mu yoksa Porfiryusçu Bağdatlı Meşhûr mi olduğu konusunda bazı tartışmalar vardır (Adamson, 159-60). Ayrıca bakınız J. Finnegan, "Avicenna's Refutation of Porphyrius," *Avicenna Commemoration Volume* içinde, editör V. Courtosis (Calcutta, Iran Society, 1956), 196. Aristoteles'in böyle bir görüşe sahip olduğuna dair çağdaş bir okuma için bkz. Black, "Mental Existence in Thomas Aquinas and Avicenna," *Medieval Studies* 61 (1999): 58-9.

3. Aristoteles, *De Anima*, 431b21; ayrıca bkz. 3,5, 430a15.

4. Adamson, "Porphyrius Arabus Doğa ve Sanat Üzerine. Appendix 1: Avicenna, Yahya ibn 'Adi, and Porphyry's Theory of Intellect," 157. Bkz. Aristoteles'in *De Anima*'sı, 3,4, 430a3-5; 3,7, 431b17; 3,8, 431b21-432a1.

EŞREF ALTAŞ

Prof. Dr. Eşref Altaş, 1973 yılında Erzurum'da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1998'de mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine ve öğretimliğe başladı. Aralık 2002'de "Kâtip Çelebi'de İslahat Düşüncesi" adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. Haziran 2009'da "Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi" adlı teziyle doktorasını tamamladı. Ders kitapları yazım komisyonlarında görev yaptı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ve Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültelerinde çalıştı. Halen Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde İslam Felsefesi alanında çalışmalarını sürdürmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

MÜTEAHHİRİN DÖNEMİNDEKİ DÜŞÜNÇENİN FASLI NEDİR?

Fâil-i Muhtar ve Mûcib bîz-zât Kavramları Etrafında Bir Okuma

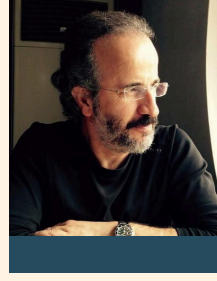
ÖZET

12. yüzyıldan sonra İbn Sînâ felsefesi, kelamcılar tarafından kavramları ve meseleleri itibarıyla büyük oranda tevarüs edilmiştir. Bu nedenle müteahhirin kelam düşüncesi literatürde "felsefi kelam" ifadesiyle tanımlanır olmuştur. Ancak kelamın felsefleştiği iddiasına karşın özellikle Râzî ve onun takipçileri, kelamın felsefeden ayırıcı faslının ne olduğu üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Müteahhirin kelam düşünürleri bu çerçevede fail-i muhtar ve mûcib bîz-zât kavramları etrafında düşüncelerini organize etmeye çalışmışlardır. İşte bu tebliğde Râzî, Tûsî, Urnevî, Beyzavî, İcî ve Semerkandî gibi müteahhirin kelam düşüncesinin meşhur âlimlerinin üzerinde durdukları fail-i muhtar ve mûcib bîz-zât kavramlarının nasıl anlaşıldığı ve müteahhirin kelam düşüncesinin merkezine nasıl yerleştiği üzerinde durulacaktır. Çünkü fail-i muhtar düşüncesi, özel ilahiyatın bir meselesi olduğu kadar epistemolojiden, ontolojiye ve oradan doğa felsefesine kadar düşüncenin her alanında etkilerini takip edebileceğimiz ve kendisine bağlı olarak ikincil kavramların da çıktığı bir nazariyedir. Bu tebliğde bu ana nazariye etrafında kullanılan felsefi kavramların kelam düşüncesinde nasıl dönüştüğüne de işaret edilerek değişmez çekirdek kavram ile onun etrafında değişebilir ve yenilebilir düşüncelerin tespitiyle birlikte müteahhirin düşüncesinin karakteristiği belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müteahhirin Dönemi, Fail-i Muhtar, Mûcib bîz-zât, Felsefi Kelam.

MUSTAFA ÇEVİK

Prof. Dr. Mustafa Çevik, lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, yüksek lisans eğitimini Harran Üniversitesi'nde ve doktora eğitimini Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. Temel çalışma ve akademik ilgi alanları eğitim felsefesi, tarih felsefesi, felsefe geleneği, demokrasi, insan hakları, eleştirel düşünme, yapay zekâ felsefesi, sosyal bilimler felsefesi ve aile felsefesi olan Çevik'in kitaplarından bazıları şunlardır: "Müslümanca Demokrasi", "Felsefe Bayiliği", "Mevlana'da Aşk ve Varoluş", "Tarih Felsefesi", "Müslümanca Demokrasi Üzerine Tartışmalar", "David Hume'un Bilgi Kuramı", "David Hume ve Din Felsefesi". 2011'de Oxford Üniversitesi'nde misafir öğretim üyeliği başta olmak üzere bir çok ülkede bilimsel etkinlikte bulunmuş, bir çok bilimsel makalesinin yanında 2009'dan beri "Beytulhikme International Journal of Philosophy" dergisinin editörlüğü yapmaktadır.

"Türk Felsefe Derneği" ve GelARD derneği üyeliği, uzun süre sendika yöneticiliği (Eğitim-Bir-Sen) ve Yeni Söz ve Milat gazeteleri başta olmak üzere çok sayıda dergi ve gazetede köşe yazarlığı da yapan Çevik halen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesidir.

FELSEFE GÜNCEL SORUNLAR KARŞISINDA TEİSTİK ZİHİNLER İÇİN NE İFADE EDER?

Teistik Bir Uygulamalı Etik ve Felsefe Denemesi

ÖZET

Başlangıçta, felsefenin kurucu ve dönüştürücü etkisi üzerinde durulacaktır. İkinci olarak, felsefenin "çeviri dönemi" ve sonrasında gördüğü dönüştürücü işlev ve etkileri üzerinde durulacak. Üçüncü olarak, "teistik zihin" ile neyin kast edildiği çerçeve olarak belirlenecek. Dördüncü olarak, günümüz sorunları karşısında teistik zihnin ürettiği veya üretebileceği çözümler, sorunların yeniden çerçeveselendirilmesinde felsefenin ne tür katkılar sunabileceği üzerinde durulacak. Beşinci olarak, yapay zekâ teknolojisi ile birlikte yeni bir bilme ve bilgi anlayışı karşısında doğacak olan sorunlara karşı "uygulamalı felsefe" ve "uygulamalı etik" alanlarının Müslüman toplumların eğitim, akademi, hukuk, ahlak ve sosyal kalkınma süreçlerine nasıl uygulanabileceğine dair Müslüman toplumların kendine özgü sorunları üzerinden bir deneme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teistik Zihin, Uygulamalı Felsefe, Uygulamalı Etik, Teoloji Merkezilik.

AYŞE SIDIKA OKTAY

Prof. Dr. Ayşe Sıdıka Oktay, 1964 yılında Emet/Kütahya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Uşak'ta tamamladı. 1986 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri" adlı tezini tamamlayarak 1998'de doktor unvanını aldı. 1986-2003 yılları arasında İzmit ve İstanbul'daki çeşitli okullarda öğretmen olarak görev yaptı. 2003 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Felsefesi Ana Bilim Dalı'na yardımcı doçent olarak atandı. Hâlen aynı fakültede bilimsel çalışmalarına devam etmektedir.

FELSEFE VE KELAM İLİMLERİNİN ARASINDA İSLAM AHLAK FELSEFESİ

ÖZET

İslam Dünyasında ahlak düşüncesi birkaç koldan gelişmiştir. Kur'an ayetleri ve hadislerin ahlaki okunuşuyla gelişen geleneksel ahlak ve sufilerin derviş adaylarını seyr-i sülûka hazırlamak için yazdıkları ahlak eserleri iki ana anlayışı oluşturur. Bunun dışında Müslüman filozofların Eski Yunan düşüncesi etkisiyle geliştirdikleri bir bakıma İslam'ın ahlak anlayışıyla uyumlu ahlak felsefeleri en bilinen ve en etkin olan akım kabul edilebilir. Öyle ki Gazzâlî gibi kelamcılar, İbn Arabî gibi sufiler filozofların temel erdem ve erdemsizliklerini olduğu gibi eserlerine almışlardır. Bunda filozofların erdemleri İslam düşüncesine uyarlamalarındaki özel etkilerinin de rolü vardır.

Kelamcıların İslam ahlakı ile ilgili doğrudan çok sayıda eserleri bulunmadığı gibi bir ahlak anlayışı oluşturacak birikim de ortaya konulamamış görünmektedir. Bu sebeple İslam ahlak ekolleri arasında kelamcıların oluşturduğu bir ekolden çok sık söz edilmez. Ancak kelamcıların eserlerindeki küllî-cüz'î irade bağlamında insanın özgür iradesinin varlığı ile hüsün-kubuh, iyilik-kötülük ve bunların kaynağı, hakikatiyle ilgili tartışmalar kendi dönemlerinde olduğu kadar günümüz ahlak felsefeleri açısından da çok değerli birikime işaret etmektedir. Mutezililerle başlayan değerlerin kaynağı ile ilgili tartışmalar Eş'ari ve Maturidi kelamcılar tarafından devam ettirilmiştir. Gazzâlî'nin ahlak ilmini felsefi ilimler yerine dini ilimler arasında sınıflandırması ve erdemleri ayet ve hadislere dayanarak açıklaması ahlak ilminin kaynağı ile ilgili tartışmalara farklı bir boyut kazanmıştır. Fahreddin Râzî'nin kendi eserleri arasında çok az yer tutan ahlak kitaplarındaki yaklaşımı ve ele aldığı konular hem Gazzâlî sonrası kelamcıların ahlak anlayışlarını göstermesi hem de kendisinden sonraki ahlak düşüncesine etkileri açısından dikkate değerdir.

Bu bildiride filozof ve kelamcıların ahlak alanında ele aldıkları konular ve kaynakları incelenerek Gazzâlî ve Râzî sonrası İslam ahlak anlayışlarındaki gelişmeler ve değişimler ile sonraki dönemlere etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylelikle İslam ahlak düşüncesinin içinden geçtiği süreçler ve bu süreçlerdeki felsefe-kelam, din ahlak ilişkisinin boyutlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bunun için filozof ve kelamcıların Gazzâlî ve Râzî öncesi ve sonrası ahlak anlayışları karşılaştırılarak aradaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, asıl ayrılık noktalarının belirlenmesi sağlanacaktır. Günlük hayata yansıyan boyutuyla ahlak anlayışlarındaki değişimlerin günümüz ahlak düşüncesine uzanan etkileri incelenecek ve çözüm olabilecek yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İslam, Felsefe, Din, Ahlak, Kelam, Gazzâlî, Râzî

GÜRBÜZ DENİZ

Prof. Dr. Gürbüz Deniz, 1965 yılında Erzurum Oltu'da doğdu. İlköğretimini Oltu'da, orta öğretimini Erzurum'da tamamladı. 1988 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kâtip Çelebi'nin Eğitim Felsefesi" adlı çalışması ile yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2000 yılında "Hocazâde ve Ali Tusî'nin Tehâfütleri'nin Mukayesesi" adlı çalışması ile doktora öğrenimini tamamladı. 2002 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak atandı. Halen bu görevini sürdürmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri, Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan, Kelam Felsefe Tartışmaları*.

GAZZALİ'NİN KELAM ANLAYIŞININ EVRİLMESİ

ÖZET

Kelam/cedel; önermeleri zannî olduğundan, bu önermelerden varılan sonuç zannî olacağından tartışmalar (iddialar) nihayetlendirilmemektedir. Bu itibarla kelam düşünce tarihi, cedel tarihidir demek uygun bir açıklama gibi durmaktadır.

Kelamı ilk konumlandırıp, tanımlayan şahıslardan birisi Fârâbî'dir. O, *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserinde kelamın çerçevesini çizmiş ve bu çerçeve bugün de güncelliğini korumaktadır. Fârâbî; kelamı -dinin savunmasından ziyade- peygamberin (ilk reis'in) vahiyden hareketle ortaya koyduğu millîye (ara ve efale) karşı gibi görünen ve zıt olan görüşleri bertaraf etmek üzere teşekkül eden düşünceler bütünü olarak tanımlar. Bu çerçevede üçlü taksim yapar. Bu taksimlerden birincisi genel kabul görürken, diğer iki taksim kelam tarihinde pek etkin konuma gelememiştir. Bu bağlamın Gazzalî kelam anlayışına olan etkisi üzerinde daha fazla durulacaktır.

Bu tebliğde, Gazzalî'nin *Munkız*'da tanımlandığı ve aynı zamanda eleştirdiği kendisinden önceki kelam/cedel anlayışını Fârâbî'nin formatladığı birinci kategori içinde değerlendireceğiz. Bunun yanında *Munkız*'da kelamla ilgili açıklamalar daha geniş bir çerçevededir. Özellikle adı geçen eserde Fârâbî'nin diğer temellendirmelerine de delil teşkil edecek başkaca açıklamalar Gazzalî'nin bu eserinde fazlasıyla bulunmaktadır.

Gazzalî'nin *Tehafût* ve benzeri eserlerindeki kelamî anlayışını ikinci grup kelamî görüşlerine zemin yapacağız. Yani mugalataya varan açıklamaların nasıl bir kılıf içinde taktim edildiği mevzubahis edilecektir.

Fârâbî'nin çok gündeme gelmeyen ve genellikle kelama ve kelamcıya ciddi eleştiriler getiren üçüncü görüşünü ise Gazzalî'nin kelam adma yaptığı spekülâtif görüşleri bağlamında değerlendirmeye konu edilecektir. Bu bağlam *Munkız*, *Tehafût* ve *Faysal*'daki satır aralarından çıkarılıp ortaya konacaktır.

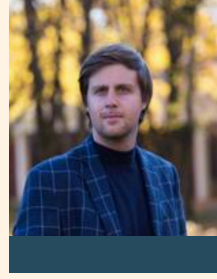
Son olarak, Gazzalî'nin *Mustasfa*'da kelama biçtiği konum ve bu konumun Gazzalî sonrası büyük kabul görmesini ise yine Fârâbî'nin *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserinin İlahiyât'ı tanımladığı çerçeveyle bağlantılandırılıp değerlendirilecektir. Bu son bağlamda kelamın nispeten felsefleştiği, ancak felsefi zemini oluşturan tabiiyyatın Müslüman düşüncesinde kendi zeminini kaybettiğini usûl itibarıyla Gazzalî'nin *Mekasidul Felasife*'si bağlamında değerlendirilecektir.

Gazzalî'nin kelam anlayışının farklılık arzemesi, "düşüncesinin katmanlılığından mı, yoksa kelamî anlayışının gelişip evrilmesinden mi kaynaklandığı?" şeklindeki sorulara ayrıca cevap verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İslam, Felsefe, Din, Ahlak, Kelam, Gazzalî, Farabi.

MYKHAYLO YAKUBOVYCH

Doç. Dr. Mykhaylo Yakubovych şu anda Medine, Suudi Arabistan'da bulunan Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Basım Kompleksi tarafından yayınlanan Kur'an tercümelere üzerine araştırma yapmaktadır. Yakubovych'in araştırmaları Kur'an'ı Kerim'in Orta Aşya ve Doğu Avrupa dillerine tercümesine odaklanmaktadır. Ayrıca Yakubovych, Kur'an'ın Ukraynaca mealini de kaleme almıştır. Yakubovych Princeton, ABD'deki İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde Kırım Hanlığı'nın Klasik Dönem sonrası entelektüel tarihi ve Torun, Polonya'daki Nicolaus Copernicus Üniversitesi'nde Litvanya Tatarları arasında 16.-17. Yüzyıldaki Kur'an mealleri gibi çeşitli konularda İslam'daki el yazması gelenek üzerine odaklanan akademik projeler yürütmüştür.

ERKEN DÖNEM KLASİK MEDRESE SONRASI MÜFREDATTA İSLAMİ RASYONALİZM: KIRIM ÖRNEğİ

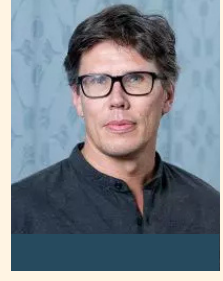
ÖZET

Çağdaş İslam Felsefesi üzerine yapılan çalışmalarda genellikle sekizinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar uzanan klasik döneme öncelik verilmektedir. Ancak, Geç Ortaçağ dönemindeki birçok Arapça kaynağın hak ettiği akademik ilgiyi görmediği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda bu çalışma, Altın Orda döneminde Kırım Yarımadası'nda yaşamış Şeref el-Kırımı (ö. 1440) ve Ahmed el-Kırımı (ö. 1457) isimli iki alimin akademik mirasına odaklanmaktadır. Bu alimlerin hermenötiğe (fıkıh usulü ilmi) adanmış el yazması eserleri, yalnızca Klasik Dönem sonrası İslam düşüncesinin belirli yönlerine yönelik değil, aynı zamanda Doğu Avrupa topraklarında, özellikle de Kırım'da İslami bilginin gelişimine dair net bir anlayış sunmaktadır. Altın Orda döneminde bu bölge yoğun bir kültürel etkileşime sahne olmuştur. Her iki yazarın da, Ebu Ali ibn şia ve takipçilerinin eserlerinden esinlenerek Orta Aşya ve İran felsefesinden etkilendikleri ileri sürülmektedir. Klasik Dönem sonrası fıkıh usulü, tefsir usulü ve felsefe (felasife) arasındaki yakın ilişki göz önüne alındığında İslam felsefesinin, Kırım ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde akılcılık ve gelenekçiliğin bir senteziyle gelişmeye devam ettiği açıktır. Bu alanda yapılacak daha fazla araştırma, Kırım'daki felsefi ekoller ile Geç Ortaçağ İslam dünyasının diğer bölgeleri arasındaki etkileşimlere dair yeni bilgiler ortaya çıkarabilir.

Anahtar Kelimeler: Hermenötik, Ahmed el-Kırımı, Şeref el-Kırımı, Kırım, Osmanlı.

TANELI KUKKONEN

Taneli Kukkonen, New York Üniversitesi Abu Dabi'de Felsefe Profesörü olarak görev yapmaktadır. Doktora derecesini 2002 yılında Helsinki Üniversitesi'nden almış ve 2003 yılında Aristoteles geleneği alanında Kanada Araştırma Kürsüsü'ne atanmıştır. Kukkonen Finlandiya ve Yeni Zelanda'da görev yaptıktan sonra Abu Dabi'ye yerleşmiş ve 2018-2020 yılları arasında Abu Dabi'de Sosyal ve Beşeri Bilimler Dekanı olarak görev yapmıştır. Kukkonen'in erken dönem araştırmaları Geç Antik Çağ'da Platoncu ve Aristotelesçi kozmolojiler, Arap felsefesi, Latin Ortaçağ ve Rönesans dönemleri üzerine odaklanmıştır. Kukkonen daha sonrasında, yayınlarında düşüncelerini kapsamlı bir şekilde ele aldığı bir teorisyen olan Gazzâlî (ö. 505/1111) ve monografisini yazdığı İbn Tufeyl'in (ö. 581/1185) Hayy İbn Yakzân'ı üzerine çalışmaya yönelmiştir. (Oneworld 2014). Kukkonen şu anda Gazzâlî üzerine bir monografinin yanı sıra küresel perspektifte ahlaki inceleyen bir proje üzerine çalışmaktadır.

GAZZÂLÎ VE ÜLÛMÜ'D-DÎN: İHYANIN RADİKALLİĞİ

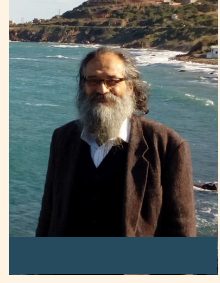
ÖZET

Hem akademik hem de popüler anlatılar bir zamanlar Gazzâlî'yi (ö. 505/1111), özgün düşünce ve akılcı felsefenin sözde radikal potansiyeline karşı, boğucu bir teolojik ortodoksiyi savunan bir figür olarak tasvir etmişlerdir. Ancak son dönem araştırmaları, bu eski görüşe iki yönden meydan okumuştur. Birincisi, Gazzâlî akılcı felsefi projeye derinlemesine angaje olmuştur; ikincisi, onun İslam hukuku ve kelim gibi hâkim dini disiplinlerle olan ilişkisi karmaşık olup, bazen neredeyse düşmanca olmuştur. Ancak bu durum, benim görüşüme göre, onu bazılarının iddia ettiği gibi felsefenin açık ya da gizli bir savunucusu yapmaz. Benim okumama göre, Gazzâlî'nin en radikal eseri, en radikal başlığa sahip olan *İhyâ-u Ulûmiddîn* (Dini İlimlerin İhyası)'dir. Gazzâlî'yi dönemin entelektüellerinden ayıran ve onu gerçekten 'radikal' kılan şey, gündelik Müslüman hayatının dinamiklerine, özündeki haysiyete ve gizli derinliklerine olan bağlılığıdır. Bunu göz önünde bulundurduğumuzda, Gazzâlî'nin düşüncesinin 6.-7./12.-13. yüzyıllardaki disiplinler yeniden yapılanmada kazandığı başarıları ve başarısızlıkları daha iyi takdir edebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Gazzali, Dini İlimlerin İhyası, Felsefe.

SHAHID RAHMAN

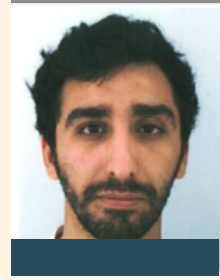
Shahid Rahman Lille Üniversitesi'nde Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü'nde Mantık ve Epistemoloji alanında çalışmalarıyla öne çıkan seçkin bir profesördür. Ayrıca, UMR-CNRS 8163 STL'de araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Rahman, 1986-1989 yılları arasında Erlangen-Nürnberg Üniversitesi'nde Felsefe, Matematik ve Filoloji alanlarında yüksek lisansını tamamlamıştır. 1990-1993 yılları arasında aynı üniversitenin Felsefe, Psikoloji ve Filoloji bölümünde diyalojik mantık ve konstrüktif matematik alanında doktorasını tamamlamıştır. Ardından 1994-1997 yılları arasında Saarlandes Üniversitesi'nden Felsefe alanında *habilitasyon* derecesini almıştır. Rahman'ın çalışmaları hem mantık felsefesini hem de mantık tarihini kapsamaktadır. Rahman diyalojik mantık anlayışı alanında önde gelen bir araştırmacıdır ve klasik olmayan mantık, hukuki akıl yürütme, Arap mantığı ve münazara teorisi gibi alanlara önemli katkılarda bulunmuştur.

Prof. Dr. Rahman, Springer'de *Logic, Epistemology and the Unity of Science* ve *Logic, Argumentation and Reasoning, Perspectives from the Social Sciences and the Humanities* isimli kitap serilerinin baş editörlüğünü yapmaktadır. Ayrıca, College Publications'daki çeşitli kitap koleksiyonlarının da eş-editörüdür: *King's College: Cahiers de Logique et Epistémologie, Dialogues, Cuadernos de Lógica, Epistemología y Lenguaje* ve *Logic and Law*.

RAYANE BOUSSAD

Rayane Boussad Lille Üniversitesi'nde Felsefe Bölümü'nde doktora öğrencisidir. Boussad, felsefe tarihi, mantık (özellikle diyalojik mantık), dil felsefesi ve fenomenoloji gibi alanlarda çalışmalarını yürütmektedir. Araştırmaları Sühreverdi'nin mantığı ve metafiziği gibi alanları da kapsamaktadır. Boussad, Claudio Majolino'nin danışmanlığında yazdığı "Carnap, Heidegger and the Metaphysics" ve Holger Schmid'in danışmanlığında tamamladığı *The Language of Philosophy: Between Humboldt and Heidegger* isimli tezleriyle iki yüksek lisans bitirmiştir. Ayrıca önermesel ve eylemsel mantık ve Aristoteles'in *De Anima*'sı (Ruh Üzerine) üzerine dersler vermektedir.

SÜHREVERDİ'NİN HİKMET VE KELÂM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA YETER-SEBEP VE BOLLUK İLKESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Shahid Rahman

Rayane Boussad

ÖZET

Frank Griffel *İslam'da Klasik Dönem Sonrası Felsefenin Teçekkülü* (OUP, 2022) adlı kapsamlı çalışmasında yaklaşık 600 sayfayı aşan bir metinde 12. yüzyıldan itibaren Klasik Dönem sonrası İslam düşüncesinin derinliği, genişliği ve etkisi bakımından rasyonalizm, Alman idealizmi ve İngiliz empirizmi ile aynı düzeyde değerlendirilmesi gereken yeni ve özgün bir felsefe meydana getirdiği tezini ileri sürer. Griffel, bu yeni akımı *hikmet* olarak adlandırır ve yaygın kanaatin aksine bu yeni akımı sadece rasyonel teolojiye (kelâm) indirgemez, yeni kavramlar ve perspektifler üreten özerk bir fikir akımı olarak görür. Aslında, aynı meseleler genellikle hem kelâm hem de *hikmet* bağlamında tartışılır. Ancak varsayımlar ve argümanlar her iki bilgi alanına uygun araçlarla geliştirilir ve bazen farklı sonuçlara ulaşılabilir. Griffel'in (2022, 515-524) üzerinde durduğu tipik bir örnek, el-Râzî'nin felsefe ve kelâmda yeterli sebep ilkesi üzerine yaptığı tartışmadır. Felsefede, bir illiyet olmaksızın nedensellik olamayacağı için, tek bir âlemin varlığı, âlemin ezeliyeti ve çeşitlilik ilkesinin (principle of plenitude) kabul edilmesi gerekir. Oysa kelâmda (Tanrı'da) illiyet olmaksızın nedensellik mümkündür; yaratılış kabul edilir ve çeşitlilik ilkesinin güçlü bir biçimine bağlı kalmayan bir tür özgür irade kabul edilir.

Felsefe ve kelâm arasındaki yeterli sebep ilkesi ve çeşitlilik ilkesi arasındaki paralelliğin ilginç bir yönü, bu ilkelerin mantıksal bir çerçevede nasıl birbirine bağlandığının ortaya konulmasıdır. Bu tür bağlantının dikkat çekici bir örneği, post-klasik dönemin en etkili ve yenilikçi düşünürlerinden biri olan Şihâbüddin Sühreverdî'nin (549/1155 - 587/1191) *İşrakî* mantığında görülmektedir.

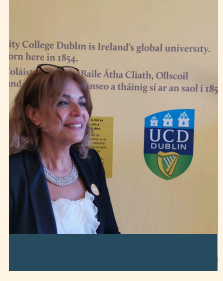
Rahman ve Seck (2024), Sühreverdî'nin *el-İşrak*'ta geliştirdiği mantığın en önemli katkılarından birinin, modalitelerin anlamının diyalektik olarak inşasında "mevcudiyetlerin" oynadığı rol olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, yeterli sebep ilkesi potansiyellerin zamansız atfını düzenlerken, çeşitlilik ilkesi onların olumsal zamansal gerçekleşmesini düzenlemektedir.

Makalemizin temel amacı, bu mantıksal uygulamanın, yeterli sebep ilkesi ve çeşitlilik ilkesi arasındaki ilişkinin metafizik ve teolojik sonuçları üzerindeki etkilerini göstermektir. Argümanların felsefede mi yoksa kelâmda mı geliştirildiğine bağlı olarak iki farklı metafiziksel sonuç kümesine imkân tanıyan Râzî'nin aksine, Sühreverdî'nin yaklaşımının *huzûr* (mevcudiyet) olarak bilgi kavramına dayalı bir birliğin unsurlarını içerdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Dönem Sonrası İslam Felsefesi, Yeterli Sebep İlkesi, Çeşitlilik ilkesi, Şihâbeddin Sühreverdî.

HODA EL KHOULY

Kahire Üniversitesi'nde önde gelen bir Felsefe Profesörü olan Hoda El Khoully, özellikle Platon ve Hermetika üzerine odaklanarak Antik Çağ Felsefesi ve din bilimi üzerine çalışmalar yapmaktadır. El Khoully 2017-2022 yılları arasında Kahire Üniversitesi Felsefe Bölümü Başkanlığı ve 2014-2017 yılları arasında da Felsefi Çalışmalar ve Araştırma Merkezi Direktörlüğü görevini üstlenmiştir. Uzmanlık alanları arasında eğitim, kültür ve din felsefesinin yanı sıra çocuklar için felsefe eğitimi de sayılabilir. Prof. Dr. El Khoully'nin Yunan felsefesi, Antik Çağ'da etik ve diyalektik üzerine makaleleri ve önde gelen uluslararası dergilerde yayınlanmış bir çok çalışması vardır. El Khoully'nin araştırmaları, Antik Yunan felsefesi ve bu felsefi eğilimin Arap entelektüel geleneği üzerindeki etkisi arasında bir bağ kurmakta, bunun yanı sıra felsefe ve din arasındaki etkileşime odaklanmaktadır.

El Khoully, Yunan felsefesi üzerine Arapça kitaplar kaleme almış, bu alandaki bir çok önemli eseri Arapçaya çevirerek de bu çalışmaların daha geniş bir kitleye erişmesine aracılık etmiştir. Prof. Dr. El Khoully aynı zamanda Paris'teki Institut International de Philosophie ve İngiliz Felsefe Derneği de dahil olmak üzere çok sayıda uluslararası felsefe kuruluşlarının aktif bir üyesidir. Prof. Dr. El Khoully, Yunan felsefesinin tanıtımına yaptığı katkılardan dolayı *Alexander S. Onassis* Vakfı Bursu ve *Commander of the Order of the Lion of Alexandria* (İskenderiye Aslanı Nişanı) dahil olmak üzere birçok uluslararası ödüle layık görülmüştür.

İSLÂM DÜNYASINDA ÇOCUKLAR İÇİN FELSEFE (P4C)

ÖZET

Bu makale, "Çocuklar için Felsefe" (P4C) hareketini ve bu hareketin İslam dünyasındaki okul müfredatlarında uygulanma olasılığını tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmada ele alınan temel sorular şunlardır: İslam'da çocuğun statüsü nedir? P4C'nin değerleri nelerdir? Öğretmenler için felsefe neden önemlidir? Felsefeyi ilkokullara tanıtmanın önemi nedir? P4C İslam toplumları için bir tehlike oluşturur mu?

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Çocuklar İçin Felsefe, P4C, Eğitim, İslam Dünyası, Okullar.

MAGDI ABDEL HAFEZ SALEH

Magdi Abdel Hafez Abdallah Saleh, Mısır'daki Helwan Üniversitesi'nde Modern ve Çağdaş Felsefe Bölümü'nde Emeritus Profesör olarak görev yapmaktadır. Fransa'daki çeşitli üniversitelerde ve Kuveyt Üniversitesi'nde misafir profesör olarak bulunmuştur. Lisans eğitimini 1976 yılında Kahire Üniversitesi'nde tamamlamış ve doktorasını Sorbonne Üniversitesi'nden onur derecesiyle almıştır. Prof. Dr. Saleh çok sayıda uluslararası konferansa ve komiteye katılmış, çeşitli akademik dergilerde yazarlık yapmış ve Arapça ve Fransızca dillerinde kapsamlı yayınlar yapmıştır. Kendisi aynı zamanda Mısır Cumhuriyeti tarafından verilen *State Award for Excellence in Social Sciences* ödülünün de sahibidir.

ŞEYH MUSTAFA ABDÜRRÂZİK'İN FELSEFİ EKOLÜ

ÖZET

Kelam ilminin felsefe ile bütünleşmesine yol açan İslam felsefesindeki köklü değişim, Muhyiddin İbn Arabî (1165-1240) tarafından geliştirilen *Vahdet-i Vücûd* (Varlığın Birliği) veya Şihâbüddin Sühreverdi (1155-1191) tarafından öne sürülen *İşrâk* (aydınlanma) felsefesi kavramlarıyla sınırlı değildir. Bu değişim dikkate değer bir biçimde iki Mısırlı âlim olan Hasan el-Attâr (1766-1835) ve Rifâ'ah el-Tahtâvî (1801-1873) ile Cemâleddin el-Afgânî (1838-1897) ve Muhammed Abduh (1849-1905) gibi ünlü düşünürlere kadar uzanmaktadır. Bu çalışma, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve bu konuda daha önce yapılan bir dizi katkının bir neticesi olarak görülebilecek önemli bir ekolü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu ekol, İslam coğrafyasının doğusundaki reform ve ihya hareketlerinin öncülerinden biri olan Şeyh Mustafa Abdürrâzık (1885-1947) tarafından kurulmuştur. Ezher'de bir âlim olan ve 1945-1947 yılları arasında Ezher Camii'nin baş imamı olarak görev yapan Şeyh Mustafa, 1925 yılında kurulan Mısır Üniversitesi'nin (şimdiki Ezher Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'nde İslam Felsefesi dersleri vermiştir. Daha sonra ekolünün savunucuları olacak öğrencilerini, "İmâm Şâfiî: Büyük İslam Hukukçusu" başlıklı tezıyla doktora derecesi aldığı Sorbonne Üniversitesi'nde okurken öğrendiği çağdaş bilimsel metodolojiyi kullanarak İslam Felsefesi çalışmalarına yönlendirmiştir. Aynı zamanda Lyon Üniversitesi'nde *Usûlüş-Şeria* (İslam Hukukunun Temelleri) eğitiminden de etkilenmiştir. Tüm bu süreçler 1909'dan 1915'e kadar uzanan entelektüel dönüm noktaları olmuş ve Şeyh Mustafa bu yıllar boyunca bir yandan oryantalistlerin çalışmalarıyla tanışırken diğer yandan da temel bilimsel ilkeler ve metodolojiler hakkında derinleşmiştir.

Her ne kadar Şeyh Mustafa, Muhammed Abduh'un *Risâlet al-Tawhîd* (Tevhid Risalesi) adlı eserini Fransızca'ya birlikte tercüme ettiği Bernard Michael ve *al-Islam wa al-Tasavvuf* (İslam ve Tasavvuf) adlı eseri beraber yazdığı Massignon gibi bazı oryantalistlerle ilmi bir zeminde bir araya gelse de oryantalistlerin çalışmalarında İslam'ın ruhani ve rasyonel yönlerine aynı ölçüde ilgi ve önem göstermedikleri görüşündeydi. Bununla beraber, İslam'ın herhangi bir düşünceden etkilenmemiş ve bizzat kendi özünde bulunan felsefi düşüncesinin varlığını inkâr etmeleri nedeniyle oryantalistleri eleştirmiş ve onları önyargılı olmakla suçlamıştır (ki bunu *Temhid li Târîhi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye* adlı kitabında açıklamıştır). Bunu yaparken aynı zamanda da İslam Felsefesine salt dini bir perspektiften yaklaşan Müslüman âlimlerin eserlerinin çoğunu eleştirmiştir. Bu bakımdan Mustafa Abdürrâzık, oryantalistlerin İslam'da rasyonaliteye yönelik dar bakış açılarını tamamen tasfiye ederken, aynı zamanda Müslüman âlimlerin konuya yaklaşımını karakterize eden taassuplarını da reddetmiştir. Bunu, bir yandan İslam Felsefesini dikkate alacak, diğer yandan da her iki eğilimde kullanılan metodolojilere bilimsel bir alternatif sunacak üçüncü bir yaklaşımı arayarak yapmıştır. Bu arayış Mustafa Abdürrâzık'ın Felsefe Okulu'nun yükselişine damgasını vurmuştur.

Şeyh Mustafa Abdürrâzık, kelam ilmini ve fıkıh usulü'nü, İslam Felsefesi'nin Yunan Felsefesi ile ilk irtibatından ve sonrasında karşılıklı birbirini etkilemesinden önce İslam Felsefesi'nin kökeni ve birincil kaynağı olarak görmüştür. Dolayısıyla ona göre kelam ve fıkıh usulü İslam Felsefesi'nin temel bir modelini temsil etmektedir. Bu anlayış onu motive etmiş ve bu ilimleri incelemek için yeni bir metodoloji formüle etme gayretini güçlendirmiştir. Bunun yanı sıra Mahmud el-Hudeyri (1906-1960), Osman Emin (1905-1978), Ali Sami El-Nashar (1917-1980), Muhammed Mustafa Hilmi (1904-1969), Muhammed Yusuf Musa (1899-1963) ve Ahmed Fu'ad El-Ahvani (1908-1970) gibi talebeleri yetiştirmiş ve onlara rehberlik etmiştir.

Şeyh Mustafa talebelerini İslam Felsefesi'nin önemli yönlerini ve oryantalistlerin başlıca eserlerini incelemeye, İslam Felsefesi'ndeki başlıca klasik eserleri ve eski el yazmalarını düzenlemeye ve yayınlamaya teşvik etmiştir. Gerçekten de Mustafa Abdürrâzık kendisinden sonra bayrağı devralan samimi öğrencileri tarafından yaşatılan felsefe okulunun mirasıyla hayatta kalmış ve birçok çalışma yürüterek ve çok sayıda çeviri ve editörlük işi üstlenerek önemli başarılarla imza atmıştır.

Bu çalışma, Mustafa Abdürrâzık'ın felsefi ekolünü ele almaya ve İslam Felsefesine yaptığı katkıları daha ayrıntılı bir şekilde vurgulamaya çalışacaktır. Bu ekolü felsefi ve diyalektik söylemde farklı kılan yönlere dikkat çekerken aynı zamanda da ekolün yaklaşımlarında odaklandığı temaları ve araştırma alanlarını vurgulayacaktır. Ayrıca ekolün önde gelen isimlerini ve okulun İslam Felsefesi tarihinde üstlendiği çığır açan gelişmelerini ve eklememeleri ortaya koyacak ve bunlara atıfta bulunacaktır. Bu çalışma, bu süreçte tarihsel, analitik ve karşılaştırmalı yöntemlerden yararlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Abdürrâzık, İslami Uyanış, Reform Hareketi, Spekülatif Teoloji, İslam Felsefesi.

ABDELALI JAMAL ELAMRANI

Abdelali Jamal Elamrani, lisansüstü çalışmalarını Sorbonne Üniversitesi'nde tamamlayış, Arap-İslam felsefesi alanındaki çalışmalarıyla ünlü saygın bir akademisyendir. Elamrani'nin çalışmaları, Klasik Dönem Yunan ve İslam düşüncesinin ortak noktasını vurgulayarak Aristoteles mantığı ile erken dönem Arap grameri arasındaki incelikli ilişkiye odaklanmaktadır. Elamrani Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde (CNRS) Arap Bilim ve Felsefe Tarihi araştırma ekibinin kurucu üyesi olarak İslami entelektüel geleneklerin incelenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Akademik kariyeri boyunca Paris III ve Paris IV Üniversitelerinde dersler vermiş ve alanındaki akademik çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur.

EHL-İ KELAM VE FELSEFEYİ BİLGİ VE NAZARİYE EHLİ İLE BİR ARAYA GETİRMEK: İbnü'l Arabî'den Bir Perspektif

ÖZET

Şeyh Muhyiddin Endülüste büyümüş, kırk yaşına gelene kadar Doğu topraklarına ayak basmamıştır. Endülüste kelam ve felsefe ilimlerini tahsil etmiştir. Ebu Bekir İbn el-Arabi ve Muhammed İbn Tumart gibi kelamı Doğu'dan Batı'ya taşıyan alimler sayesinde İslam'ın Batı cephesinde Eş'ari kelam geleneği yeni bir canlanma yaşamıştır. Bu canlanma özellikle Şeyh Muhyiddin döneminden önce gelen neslin Ebu Hamid el-Gazzali'nin eserlerine gösterdiği büyük ilgi sayesinde gerçekleşmiştir. İslam felsefesi ise, Şeyh Muhyiddin'in tanıştıktan sonra "düşünce ve rasyonel teori üstadları" olarak vasıflandırdığı İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi önde gelen alimlerle altın çağını yaşamıştır.

İbn Arabi, tasavvuf yoluna girmesiyle birlikte, Marifetullah'a ulaşmada "zevk" ve "keşif"e dayanan Allah ehlinin yolu ile diyalektik yöntem veya akli delillere dayananların yolları arasında bir ayrım yapmaya başlamıştır. Bu ayrım, filozoflar ve kelamcıları, kendisinin daha kapsamlı bir kategori olarak adlandırdığı "akıl yürütme ehli"ne dâhil etmesine yol açmıştır. Bu durum El-Fütühâtü'l-Mekkiyye kitabının girişinde yer alan aşağıdaki metinde açıkça belirtilmiştir: "Felsefe, hikmet sevgisidir. Akıl sahibi her insan hikmeti sever. Ancak akıl yürütme ehli, ilahi meselelerde yanlıya düşer; ister bir filozof, ister bir Mu'tezili, ister Eş'ari ya da her ne türden olurlarsa olsunlar, akıl yürütme ehli ilahi meselelerde çokça yanılmıştır."

Bu makale, bu tertibi incelemeye ve Şeyh-i Ekber'in "akıl yürütme ehli" kategorisinden ne kastettiğini ve onun görüşüne göre nelerin akli bilimler alanına dâhil olduğunu belirlemeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Muhyiddin, Felsefe ve Teoloji, Akli Spekülasyon, Sufi Tarikatı.

BİLAL KUŞPINAR

Prof. Dr. Bilal Kuşpınar, 10 Ocak 1961 tarihinde Konya'nın Derbent ilçesinde doğdu. Lisansını 1982-1986 tarihleri arasında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. 1986-1987 yılları arasında ODTÜ de yüksek lisans, 1990-1991 yılları arasında Selçuk Üniversitesi'nde İslam Felsefesi alanında doktora, 1994-1995 Montreal'deki McGill Üniversitesi'nde felsefe alanındaki ikinci doktorasını tamamladı. Washington, DC'deki Türkiye Büyükelçiliği'nde Sosyal ve Dini İşler Müşaviri olarak atanmış ve 2019'da Diyanet Amerika Merkezi'nin başkanı olmuştur. Ayrıca, çeşitli uluslararası üniversitelerde akademik görevler üstlenmiştir. Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İSMAİL RUSUHİ ANKARAVİ'NİN 'HİKMET' KAVRAMI YORUMU

ÖZET

Mevlana Rumi'nin Mesnevi'sinin en ünlü şarhi ve Osmanlı'nın önde gelen Sufi filozofu İsmail Rusuhi Ankaravi (ö. 1041H/1631M), Suhreverdî'nin Heyakili'n-Nur eserine yaptığı meşhur şerhinin önsözünde, önce 'hikmet ehli' ve 'fitnat erbabı' diye adlandırdığı bir grup insanlardan bahsettikten sonra, onların ayırıcı özelliklerini ve meziyetlerini sıralamaya koyulur. Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerini (2:269, 13:29) zikrederek, bu özel insanların (bu dünyada) Allah'ın nimetlerini bolca hak ettiklerini ve (gelecek dünyada da) iyi bir hal ile ve güzel bir akibetle karşılanacaklarını ifade eder. İzahül-Hikem başlıklı bu hususi şerhinde İsmail Ankaravi, 'hikmet' kavramından tam olarak ne anladığını açıklamak yerine -ki bu konuda bizi başka eserlerine yönlendirmektedir- doğrudan 'hikmet ehli' diye karakterize ettiği grubu detaylıca açıklamaya girişir ve bu grubun altına şu üç alt grubu yerleştirir: (i) natık nefislerin temsilcileri, ki bunlar büyük bir ihtimalle filozoflardır, (ii) din alimleri, yani fakihler ve mütekellimler (kelamcılar), (iii) yakini bilginin temsilcileri arifleri, yani Sufiler. Bu üç grubun her biri, kendi idrakları ölçüsünde ve konuları doğrultusunda, Allah'ın hikmetini algılar ve O'nun gizli hazinesini açığa çıkarır. Ayrıca Ankaravi, bu üç grubun tümüne Allah hikmet ve hitaplarında ve hükümlerinde isabet etme yeteneği verir (38:20), der.

Görüldüğü gibi İsmail Rushi Ankaravi, her ne kadar kendisi bir arif-sufi olması hasebiyle her zaman irfanı gelenği tercih etse bile, bu üç grubu saygın görmekte ve her birine, hikmet'te iştirak ettiklerinden dolayı büyük bir değer ve önem atfetmektedir. Ancak gerçekten hikmet onun için ne anlama gelmektedir sorusu halen cevaplanmayı beklemektedir. Bu nedenle, biz bu çalışmamızda onun diğer şerhlerini dikkatlice inceleyerek 'hikmet' mefhumunun manasını, kapsamını ve uzantılarını ortaya koymaya çalışacağız ve buradan hareketle 17. yüzyıl Osmanlı ilim geleneğinde, üç İslami disiplinin, yani kelim, felsefe ve tasavvufun birbirleri arasındaki ilişkinin mahiyetini ve boyutunu yeniden değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Felsefe, Tasavvuf, İsmail Ankaravi, Suhreverdî, Heyakili'n-Nur, İzahül-Hikem, hikmet.

MOHAMMAD J. ESMAEILI

Mohammad J. Esmaili, İnan Felsefe Enstitüsü'nde İbn Sina çalışmaları alanında uzmanlaşmış bir akademisyendir. 2011 yılında "Aristotle, Philoponus, Avicenna, and Buridan on Dynamics" başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Esmaili, İslam felsefesi üzerine birçok makale yayınlamış, aynı zamanda Joep Lameer ile birlikte editörlüğünü yaptığı ve 2025 yılında Brill yayınevi tarafından yayımlanacak olan Ebu'l-Abbás Lawkarî'nin *Beyânü'l-hakk Bi-zamâni's-Sıdk* adlı eserinin ilk baskısının editörlüğünü üstlenmiştir. Dr. Esmaili, İnan Felsefe Enstitüsü'nde Uluslararası İlişkiler Direktörü (2023-halen), Enstitü Kütüphanesi Direktörü (2019-2023) ve Araştırma Bölümü Direktörü (2011-2014) olarak görev yapmıştır. Halen İbn Sina felsefesi, Aristoteles fiziği, mantık, etik ve bilim tarihi gibi konularda dersler vermektedir.

Dr. Esmaili'nin araştırmaları Aristoteles felsefesi, felsefe, bilim ve kelam arasındaki etkileşim ve İslam düşüncesinin entelektüel tarihi üzerine odaklanmaktadır. Dr. Esmaili çeşitli uluslararası akademik kuruluşların aktif bir üyesidir ve *Aristotelica* dergisinin yayın kurulunda görev yapmaktadır.

İBN SİNA'NIN MÜTEKELLİMÜN ARASINDAKİ KABULÜ: ZAMANIN YOLCULUĞUNDA GAZZALİ, ŞEHRİSTANİ, RAZİ VE DEVANİ'NİN İBN SİNA İLE DİYALOGU

Tarihsel ve Bibliyografik Bir İnceleme

ÖZET

Bu çalışma daha çok Molla Sadra olarak bilinen Sadreddin Muhammed Şirazi'nin (ö. MS 1635/40) Ebu Hamid el-Gazzali (ö. MS 1111) gibi önde gelen âlimlere yer ayırdığı yakın zamanda keşfedilmiş bir el yazmasını incelemektedir. Bu keşif beni İbn Sina'nın felsefesinin Eş'ari kelamcıları tarafından tarihsel olarak nasıl algılandığını, özellikle de Molla Sadra'nın onların görüşlerini nasıl yorumladığını araştırmaya yöneltti. Bu makalenin amacı, İslamın Altın Çağı boyunca filozoflar (felasife) ve kelamcılar (mütekellimun) arasındaki entelektüel alışverişi anlamak için bir çerçeve sunmaktır.

Molla Sadra'nın eserlerinde açıkça görülen düşünce ekolleri arasındaki bu diyalog, tedrici bir paradigma değişimini yansıtmaktadır. Gazzali, İbn Sina'nın fikirlerini ivedilikle benimsememiş de olsa Molla Sadra'nın bu âlimlerin düşünceleriyle ilgilenmesi hiç kuşkusuz Devani gibi sonraki düşünürleri etkilemiştir. Her bir âlim entelektüel gelenek içerisinde eşsiz bir konuma sahiptir ve aralarındaki etkileşimi analiz etmek çağdaş felsefe için önemli kazanımlar sunar.

En başlarda bazı düşünürler İbn Sina'nın felsefesini Yunan düşüncesinin Arapça çevirisi olarak görmüştür. Ancak daha yakından bakıldığında İbn Sina'nın Yunan düşüncesi ile eleştirel bir ilişki içinde olduğu ve bunları kendi felsefi sistemine entegre ettiği görülür. İbn Sina farklı disiplinlerde yazdığı temel eserlerden alegorik yazım stillerindeki öncülüğüne ve Farsça eserler bestelemeye kadar çok çeşitli alanlara katkıda bulunmuştur. Özellikle, hem felsefi hem de Kur'ani tefsirleri gerek öğrencilerini gerekse Eş'ari eleştirmenlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışma, az çalışılmış bu alanın, özellikle de Eş'arilerin İbn Sina'ya yönelik tepkilerinin detaylı bir araştırmasının bu alana önemli katkılar sağlayacağına inanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Molla Sadra, İbn Sina Felsefesi, Eş'ari Kelamcıları, Entelektüel Etkileşim.

KASIM KÜÇÜKALP

1974 yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1994 yılında girmiş olduğu Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 1999 yılında bitirdi ve hemen akabinde Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde kazanmış olduğu yüksek lisans programına bağlı olarak bir yıl İngilizce hazırlık sınıfını okuduktan sonra, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde hem yüksek lisans programına hem de araştırma görevlisi olarak fakülte'deki görevine başladı. Yüksek lisans çalışması olarak "Nietzsche'nin Postmodernizme Felsefe Bakımından Etkileri" başlıklı çalışmasını Prof. Dr. Ahmet Cevizci danışmanlığında 2002 yılında tamamladı. Yüksek lisansın akabinde kazanmış olduğu doktora programı ekseninde, aynı danışman hocanın rehberliğinde "Batı Felsefesinin Dekonstrüksiyonuna Yönelik İki Yaklaşım: Heidegger ve Derrida" konulu doktora çalışmasını Şubat 2008 yılında tamamladı.

2009 Ekim döneminde doçentliğe müracaat etti ve Ocak 2011 girmiş olduğu mülakattan başarılı olarak doçentlik unvanı kazandı. 2017 yılında profesör olan Küçükalp, halen Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Felsefe Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

FİZİK, METAFİZİK VE GAYB AYRIMI BAĞLAMINDA DİNİN/İSLAM'IN ONTOLOJİK STATÜSÜ ve İnsan Varlığı İçin Arz Etmış Olduğu Anlam Üzerine Bir Teklif

ÖZET

Din, fizik, metafizik ve gayb ayrımı bağlamında düşünüldüğünde, insan varoluşunun anlamını ortaya koyan ontolojik bir statüye sahiptir. Modern yaklaşımlar dinin felsefi ve bilimsel anlayışlara indirgenmesine yol açmış, bu da dinin gerçek doğasını gizlemiştir. Din, insanın biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak ele alındığı ontik bir temelden ziyade ontolojik bir temelde ele alınmalıdır. Bilim, fiziksel dünyanın fenomenal gerçeklikleri ile sınırlı kalarak şeyler üzerine bir soruşturma başlatırken, felsefe düşünce kategorileri üzerinden hakikati sorgulayan bir alandır. Ancak her iki alan da insanın epistemik sınırlarını aşamadığı için nihai hakikati ve anlamı kavramakta yetersiz kalmaktadır. Din, fizik ve metafiziğin ötesinde yer alan gayb alanına dayanır. Bu alan insanın epistemik sınırlarını aşarak Hakikat ile doğrudan ilişki kurmasını sağlar. Din sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda insan varoluşunun anlamını keşfetme ve yönünü belirleme imkânı sunan ontolojik bir zemindir. Allah'tan gelen vahiy, insana fiziksel ve metafiziksel sınırlılıkların ötesinde varoluşsal bir bilinç kazandırır ve onu hakikatle bütünleştirir. Bu bütünleşmenin ontolojik zemini peygamberdir.

Peygamber, Allah'tan gelen vahiy ilk muhatap olarak kabul eden ve onu somutlaştıran kişidir. Peygamber, dini teorik bir nesne olmaktan çıkıp ontolojik bir teklife dönüştürür. Onun sünneti, dini bir öğreti olmanın ötesine taşır ve insanın varoluşsal anlam arayışında hakikatle bağ kurmasını sağlar. Bu bağlamda İslam'ın ontolojik statüsü, peygamberin rolü ve sünneti ile birlikte düşünüldüğünde, insanın nihai hakikate ulaşma ve varoluşsal sorunlarını aşma sürecinde merkezi bir yer tutar. Din, fizik ve metafiziği aşan ve gayb âlemine dayanan ontolojik statüsüyle, peygamberin rehberliğinde insan varoluşunun anlamını ve yönünü belirleyen bir çerçeve sunar. İslam, sadece bir inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda insanın fiziksel ve metafiziksel sınırlılıklarını aşarak hakikatle bütünleşmesini sağlayan ontolojik bir öneri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlamda çalışmamız, dinin insan varoluşunun anlamı, varoluşun mahiyeti ve diğer varolanlardan farkı gibi konulardaki inşa edici ve açılıcı rolüne ontolojik bir açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Tanrı ve dinin, insanın epistemik güçleriyle temellendirilmiş argümanlarla ele alınmasının, onların gerçek ontolojik statülerinin ve insan için taşıdığı varoluşsal öneminin göz ardı edilmesine neden olduğu belirtilmektedir. Sonuç olarak, dinin ontolojik zemini ve Tanrı'nın aşkın doğasının, fizik ve metafizik alanlarının ötesinde, gayb ile olan bağlantılar çerçevesinde düşünülmeleri gerektiğini iddia edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ontoloji, Metafizik, Din, Gayb, Peygamber.

EJDER OKUMUŞ

Prof. Dr. Ejder Okumuş, 1988'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi'ni bitirdi. 1989-1994 yılları arasında İstanbul ve Kahramanmaraőta öğretmenlik yaptı. 1995'te Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisansını, 1999'da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktorasını tamamladı. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne gelmeden önce Yüzüncü Yıl, Marmara, Dicle ve Dokuz Eylül Üniversiteleri'nde öğretim elemanı olarak çalıştı. 2004 ve 2007 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde Louisiana Devlet Üniversitesi ve Nevada Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Yayınlanmış telif kitap ve makalelerinin yanında çevirileri bulunmaktadır.

İBN HALDUN'UN KELÂM – FELSEFE KARIŞIMI YAKLAŞIMLARA ELEŞTİRİSİNDE SOSYOLOJİK BAKIŞ

ÖZET

Bu çalışma, İbn Haldun'un İslam düşüncesinde Gazalî sonrası ortaya çıkıp gelişen kelâm - felsefe kariőımı yaklaşımlar (müteahhirîn tariki ve kelâmı) çerçevesinde ortaya koyduğu eleştirileri ve bu eleőtirilerdeki sosyolojik bakış eksenini konu edinmektedir. İbn Haldun'da genel olarak sosyolojik bakışla yaklaşım nasıl önemliyse, eleştiri yönteminde de o kadar önemli bir husustur. İbn Haldun, haber veya rivayetlerde anlatılan hususların doğruluğunu test etmenin en önemli yollarından birinin, onların toplumsal gerçeklik boyutlarını, olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini, karmaşık boyutlarını düşünmek ve araőtirmek, dolayısıyla hesaba katmak gerektiğini ileri sürer. İşte bu araőtirmede İbn Haldun'un sosyolojik yaklaşımına, kelâm- felsefe kariőımı yaklaşımlar çerçevesinde ortaya koyduğu eleőtirilerle ilgili olarak odaklanılmaktadır. Çalışma metodolojik olarak literatür taramasıyla mevcut kaynaklara başvurularak yürütülmüş olup araőtirmaya konu problem, anlamacı temelde değerlendirilmeye ve anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: İbn Haldun, Kelâm – Felsefe Kariőımı, Sosyolojik Bakış, Umran Bilimi.

KEMAL SÖZEN

Prof. Dr. Kemal Sözen, 1961'de Kastamonu'nun Cide ilçesinde doğdu. Lisans eğitimini 1983'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 1987-1996 yılları arasında öğretmenlik yaptı ve yüksek lisans ile doktorasını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslam Felsefesi alanında gerçekleştirdi. 1997'de Süleyman Demirel Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak atandı, ardından doçent ve profesör unvanlarını aldı. Araştırma ilgi alanları İslam felsefesi, Türk İslam düşüncesi ve ahlak felsefesidir. Önemli eserleri arasında *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi ve İbn Kemal'de Metafizik* bulunmaktadır. Halen Akdeniz Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmaktadır.

GAZZÂLÎ'NİN İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNİN YAPISAL DEĞİŞİMİNDEKİ ETKİSİ VE OSMANLI DÜŞÜNCESİNDEKİ YANSIMALARI

ÖZET

Felsefe, kelam ve tasavvuf gibi ana unsurları haiz İslam düşünce geleneğinde önemli bir konuma sahip olan Gazzâlî (ö. 1111), mezkûr geleneğin yapısal değişiminde önemli bir etkiye sahiptir. O, Meşşâî ekole mensup Fârâbî ve İbn Sina'nın metafizik alana ilişkin birtakım görüşlerini tenkit etmek amacıyla *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserini kaleme almıştır. Onun sergilediği tenkitlere Meşşâî filozof İbn Rüşd (ö. 1198) *Tehâfütü Tehâfütü'l-Felâsife*'si ile cevap vermiştir. İsimleri zikredilen her iki filozofun eleştirileri sonucunda İbn Sina felsefesi 13. yüzyılda yeniden şekillenerek İslam coğrafyasında etkin bir konuma gelmiştir. Yeni ve farklı bir oluşuma dönmüş İslam düşüncesinin temelinde İbn Sina'nın düşünceleri yer almakla beraber onun felsefesinin etkilerini azaltmayı hedefleyerek eleştirel bir tavır sergileyen Gazzâlî, şekillenen düşünce tarzının teşekkül etmesinde etkili bir düşünürdür. Keza Gazzâlî ve dönemi İslam düşüncesinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilir. Bunun bir tezahürü olarak İslam düşünce tarihini Gazzâlî öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırma geleneği söz konusudur. Dolayısıyla müteahhürün dönemin Gazzâlî ile başladığı şeklinde yaygın bir anlayış mevcuttur.

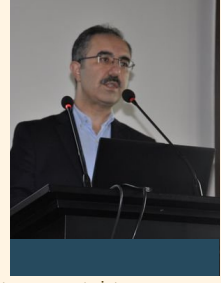
Gazzâlî'nin kelamın felsefleşmesi sürecinde etkisi büyüktür. Zira onun döneminde kelam felsefi bir yöntemi benimsemiştir. Aynı zamanda o, tasavvuf ilmine felsefeyi sokan kişi olarak da değerlendirilir. Kelam ile tasavvuf arasındaki ilişki de Gazzâlî ile başlamıştır. Onun metafizik kesinliğe ulaştıracak yegâne bilginin tasavvufi bilgi olduğunu belirtmesi neticesinde tasavvufun kesin ve vasitasız bilgi ediniminde gerçek yol olduğu şeklindeki anlayış yaygınlaşmıştır. Netice itibarıyla İslam coğrafyasında felsefe, kelam ve tasavvufun terkibi niteliğindeki bir düşünce sistemi teşekkül etmiş; zikredilen sistem Osmanlı düşüncesini de etkileyerek hâkim bir konuma gelmiştir.

Bu bildiride öncelikle Gazzâlî'nin Meşşâî filozofları eleştirmesi neticesinde yeniden şekillenen İbn Sina felsefesinin mahiyetine değinilecek, zikredilen felsefenin İslam coğrafyasına yayılmasında Gazzâlî'nin etkisi üzerinde durulacaktır. Gazzâlî sonrası felsefe, kelam ve tasavvuf arasındaki sınırların kalkması sonucu eklektik bir düşünce yapısının Osmanlı'ya tezahürü ortaya konulup birtakım değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, Tehâfüt Geleneği, İslam Düşüncesi, İbn Sina Felsefesi, Osmanlı Düşüncesi.

MEHMET CÜNEYT KAYA

Prof. Dr. Mehmet Cüneyt Kaya, 2000 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "İbn Sînâ Felsefesinde Âlemin Mükemmelliği Düşüncesi" başlıklı tezle 2002 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. 2005-2006 yıllarında ABD'deki Yale Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nde araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürdü. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda tamamladığı "İslam Felsefesinde Metafizik Bir Problem Olarak İmkân" başlıklı tezle doktor unvanını aldı.

2009'dan bu yana İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Türk-İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan Kaya, 2012 yılında Felsefe alanında doçentlik unvanını hak etti. 2018'de profesör olan Kaya, 2016-2019 yılları arasında aynı fakülteye bağlı İslam Araştırmaları Merkezi müdürü olarak görev yapmıştır.

FİLOZOFUN NAZARINDA KELÂM: ÂMİRÎ'NİN EL-İRŞÂD Lİ-TASHÎHİL-İ'TİKÂD'INDAKİ KELAM ALGISI

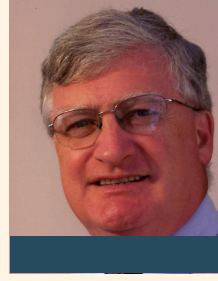
ÖZET

Felsefe-kelâm veya *felâsife-mütekellimûn* arasındaki gerilim, İslam düşünce tarihinin temel akslarından biri olarak kabul edilse de felâsifenin eserlerinde kelâmın/*mütekellimûn*un ciddi bir rakip olarak görüldüğüne dair kayda değer örnekler bulmak oldukça zordur. Kindî (ö. ykl. 252/866), Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi kurucu isimlerin eserlerinde kelâma ve mütekellimûna yönelik atıflar oldukça sınırlı ve dolaylıdır. İslam düşünce tarihine dair yaygın anlatı, bu durumun, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) meşhur eleştirileriyle birlikte değiştiğini ve İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) bilhassa Eş'arî kelâm geleneğini eleştiri oklarının hedefine yerleştirdiğini göstermektedir. Ancak bu anlatıyı tadil etmemizi gerektiren gölgede kalmış bir isim var: Ebu'l-Hasen el-Âmirî (ö. 381/992). Kindî ekolünün X. yüzyıldaki önemli ismi Âmirî'nin, şimdiye kadar bilinen eserleri, onun kelâmî meseleleri felsefi olarak ele alma konusundaki hevesini görmemiz açısından hatırı sayılır bir çerçeve sunmaktaydı. Ne var ki, kayıp olduğu düşünülen ve yakın zamanda *keşfedilen el-İrşâd li-tashihil-îtikâd* adlı eseri, Âmirî'nin inançla ilgili meseleleri nasıl incelediği konusundaki bilgimizi artırıp derinleştirecek dikkate değer unsurlar içermektedir. Âmirî bu eserde dinin temel unsurlarını felsefi yöntem ve kavramlarla ele almanın ötesinde, belki de İbn Rüşd öncesinde yegâne örnek olarak, kelâmcılara açıkça meydan okumakta, onların dini temellendirme yöntemlerini sert bir şekilde eleştirmektedir. Bu tebliğin amacı, henüz neşredilmemiş olan *el-İrşâd*'ı merkeze alarak Âmirî'nin gözünden kelâmın ve kelâmcıların nasıl görüldüğünü belirginleştirerek bunun içerimlerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Kelam, Ebu'l-Hasen el-Âmirî, El-İrşâd li-tashihil-îtikâd.

TERENCE J. KLEVEN

Terence J. Kleven, Klasik Yunanca, Süryanice ve Arapça Felsefe ve Edebiyat alanında uzman bir akademisyendir. Çalışmaları, özellikle Klasik Arap filozofları olan el-Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd tarafından Platon ve Aristoteles felsefelerinin yeniden canlandırılmasına ve bu felsefelerin teoloji ve hukukla ilişkisine odaklanır. Kleven, Iowa'daki Central College'da Felsefe ve Din alanında Jacob ve Gela Schnucker Sessler Kürsüsünde görev yapmaktadır. İbrani Üniversitesi, Mısır'daki Amerikan Araştırma Merkezi ve Max Planck Bilim Tarihi Enstitüsü gibi kurumlar tarafından burslarla onurlandırılmıştır. Lisansüstü eğitimini Kanada, Hamilton'daki McMaster Üniversitesinde Din Araştırmaları alanında tamamlamıştır.

KİTÂBU'L-KEŞF 'AN MENÂHİCİ'L-EDİLLE FÎ 'AKÂİDİ'L-MİLLE'NİN BİRİNCİ BÖLÜMÜNDE İBN RÜŞD'ÜN EŞ'ARİLERE KARŞI DİNİ DELİLLERİN FELSEFİ SAVUNMASI

ÖZET

Bu makale, İbn Rüşd'ün İslam düşüncesi içindeki çeşitli mezhepsel, sözde "teolojik" gruplara yönelik eleştirilerinin incelenmesinin devamı niteliğindedir. El-Keşf adlı eserinin birinci bölümü, Tanrı'nın varlığına dair kullanılan delillerin değerlendirilmesini içerir. El-Keşf'in birinci bölümü üzerine yaptığım ilk çalışma olan Çalışma I (Arapça baskılar—Müller, s. 27, l. 1-31, l. 17; Kâsım, s. 132, l. 1-137, l. 11; Câberî, s. 97, l. 1-105, l. 5),

1) İbn Rüşd'ün eserinin başındaki mukaddimesini 2) Haşviyye'ye yönelik eleştirilerini ve 3) Eş'ariyye'nin ileri sürdüğü ilk argüman dizisine yönelik reddiyesini açıklamaktadır. Çalışma II olarak nitelendirilebilecek bu çalışma ise (Arapça baskılar—Müller, s. 31, l. 17-41, l. 21; Kâsım, s. 137, l. 12-148, l. 21; Câberî, s. 105, l. 6-116, l. 20), Eş'ariyye'nin Allah'ın varlığını ispatlamak için sunduğu diğer argümanların İbn Rüşd tarafından eleştirisini içerir. İlk çalışmanın tezi şu şekildedir:

İbn Rüşd'ün amacı, Kanun Koyucunun öğretilerini tasdik etmeleri için tüm insanların neye ihtiyaç duyduğunu incelemektir. Örneğin birinci bölümde bu tasdik, her tür insan doğasının ihtiyaç duyduğu bir hakikat olan Allah'ın varlığına inançtır. İbn Rüşd, Kur'an öğretilerinin akıldan yoksun olmadığını savunur. Ayetler ne Haşviyye'nin yaklaşımında olduğu gibi rasyonel olmayan nakli bir yöntemdir, ne de Kur'an Eş'arîler ve Kelamcılarının çoğunun yaklaşımında olduğu gibi çözülememiş felsefi şüphelere karşı getirilen irrasyonel bir çözümdür.

Bu çalışmanın açıklamayı hedeflediği El-Keşf'in birinci bölümünde, İbn Rüşd, Eş'ariyye tarafından Allah'ın varlığını ispat etmek için kullanılan diğer iki yöntemi incelemektedir. Her iki yöntem de temelde Eş'ariyye'nin âlemin "yaratılmışlığı" ile kastettikleri şeyi savunmalarından ortaya çıkmıştır. Birinci yöntem, arazların (geçici özelliklerin) yaratılmış olduğu argümanına dayanır; bu da varlıkların ve tüm âlemin yaratılmış olduğu ve dolayısıyla bir Yaratıcı'nın varlığının kabulüne götürür. İkinci yöntem, âlemin olduğu gibi olmak zorunda (vâcib) olmadığı ve tamamen farklı olabileceği iddiasına dayanır; bu imkân unsuru ise Yaratıcı'nın varlığını ispat etmek için bir başka delil olarak öne sürülür. Ancak İbn Rüşd bu argümanların doğa biliminin yanlış açıklamaları olduğunu ve kendi içlerinde tezatlık barındırdıklarını, dolayısıyla da Tanrı'nın varlığına dair akıl dışı deliller olduğunu savunur. Kısacası, Eş'ariyye'nin ileri sürdüğü her iki argüman da Kur'an'da bulunan dini delillerle uyuşmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, El-Keşf, Eş'ariyye, Yaratılmışlık.

PILAR HERRÁIZ OLIVA

Dr. Öğr. Üyesi Pilar Herráiz Oliva, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. 2022 yılında Navarra Üniversitesi'nin yayınevi Eunsa tarafından yayımlanan *Dos tratados averroístas sobre la eternidad del mundo: Siger de Brabante y Boecio de Dacia* (Dünyanın Ebediliği Üzerine İbn Rüşd'ü İki Risale: Brabantlı Siger ve Dacialı Boethius) adlı eseri bulunmaktadır. Oliva, akademik kariyerini Latin dünyasında İbn Rüşd felsefesinin aktarımı ve algılanması üzerine odaklanmış, bu amaçla bilim tarihi ve Ortaçağ felsefesi alanlarında çeşitli yayınlar yapmış ve çeviriler gerçekleştirmiştir.

İBN RÜŞD'ÜN DÜŞÜNÇESİNDE VAHDET VE KESRET: İBN RÜŞD'Ü YENİDEN DEĞERLENDİRMEK

ÖZET

Birçok akademisyen, İbn Rüşd'ün (Latince adıyla Averroes) felsefe ve din üzerine düşüncelerini incelerken felsefi ve dini eserlerini birbirinden tamamen ayırarak sanki iki farklı kişinin eseriymiş gibi ele almaktadır. Yani Kurtubalı filozofun eserleri çoğu zaman ya Kadı olan İbn Rüşd'ün ya da Aristoteles'in yorumcusu olan İbn Rüşd'ün (Averroes) eserleriymiş gibi iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bunun dışında günümüz akademisyenleri aynı zamanda bir kadı da olan İbn Rüşd'ün felsefesini incelerken onun tüm dini inancını bir kenara koymakta, onun düşüncesini sadece felsefi bir mercekten incelemekte bu da başka bir ikileme sebep olmaktadır.

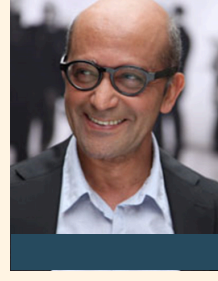
Ancak, İbn Rüşd'ün felsefesinin ana topoi/temalarından biri vahyedilmiş ve felsefi hakikatin birliği ilkesidir. Böyle bir topos/tema, geleneksel olarak varsayılanın aksine İbn Rüşd'ün sadece itikadi eserlerinde bulunmaz, bilakis tüm eserlerini ihata etmiştir. Bu nedenle bu çalışma, sadece hakikatin birliğini değil aynı zamanda İbn Rüşd'ün düşüncesindeki felsefi ve dini ilişkideki birliği de göstermeyi ve anlamayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, sözü geçen konuları açıklığa kavuşturmak için öncelikli olarak İbn Rüşd'ü Endülüs'teki El Muvahhid reformu çerçevesinde ele alacaktır. Batı medeniyetinde İslami medreselerin kurulmasının geç bir döneme denk gelmesi Fas'taki okulların başarılı eğitim reformlarına tabi tutulmadığı anlamına gelmez. Bu eğitim reformları tam da İbn Rüşd'ün zamanında gerçekleşmiştir. İkinci olarak bu çalışma, İbn Rüşd'ün düşüncesindeki bu bariz bölünmenin kökenlerini ele alacak, bunu yaparken de farklı eserlerindeki bazı pasajları referans gösterecektir. Son olarak bu çalışma, Kurtubalı filozofun hakikatin birliği ilkesini dile getirdiği ve felsefi eserlerinde mevcut olan ve felsefi sorgulamayı doğrulayan dini onaylamalara atıfta bulunduğu diğer örnekleri inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, Muvahhidî reformu, Kurtubalı Filozof, Teoloji.

ALI BENMAKHOUF

Prof. Dr. Ali Benmakhlouf, Fas'ta bulunan Mohammed VI Polytechnic Üniversitesi'nde (UM6P) profesör olarak görev yapmakta ve Afrika Çalışmaları Merkezi'nin direktörüdür. Ayrıca Paris Est Val de Marne Üniversitesi'nde emeritus profesördür ve Académie Nationale de Pharmacie ile Fas Krallığı Akademisi dahil olmak üzere birçok akademik kurumun üyesidir. Araştırmaları tıp bilimleri, mantık felsefesi ve klasik Arap felsefesini kapsamaktadır. Benmakhlouf, *The Power of Reason: Logic and Medicine* (2018) ve *L'humanité des autres* (2023) adlı kitapların yazarıdır.

İBN RÜŞD SONRASI TARTIŞMALAR: TARİHSEL AKIM VE ADCILIK AKIMI

ÖZET

13. ve 14. yüzyıllarda Arap-İslam felsefesi İbn Rüşd'ün felsefesi ile çoğu zaman eleştirel bir etkileşim içerisindeydi. Bu çalışma, konuyu İbn Haldûn (14. yüzyıl) ile tarih alanında ve İbn Teymiyye (13. yüzyıl) ile dini bilimler alanında olmak üzere iki örnek üzerinden ele alacaktır. Her iki alimin de ortak noktası, öğretilen ve aktarılan bilgi bütünü içerisindeki mantığın yeridir. İbn Haldûn, İbn Rüşd'e olan borcunu kabul etmekle birlikte, retorisi İbn Rüşd'ün mantık çerçevesine hapsedtiği sınırlardan çıkararak toplumsal meselelere yönlendirmiştir. Diğer yandan, İbn Teymiyye, Aristotelesçi mantık ilkelerinin reddi üzerine nominalist ve şüpheli bir bakış açısıyla sert bir tartışmaya girişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap-Müslüman Felsefesi, Aristotelesçi Mantık, İbn Haldûn, İbn Teymiyye.

AHMAD BOSTANI

Ahmad Bostani, Tahran'da bulunan Harezmi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünde İslam siyaset düşüncesi alanında doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Akademik ilgi alanları İslam felsefesi, karşılaştırmalı siyasi ilahiyat ve İran entelektüel tarihini kapsamaktadır. Ahmadi, Farsça ve İngilizce dillerinde çeşitli makale ve kitap bölümleri kaleme almıştır. Son yayınlarından bazıları şunlardır: "Kozmik Hermeneutik: A Critical Appraisal of Henry Corbin's Hermeneutical Approach," *Philosophical Hermeneutics and Islamic Thought* içinde, ed. Sylvain Camilleri & Selami Varlik, Springer (2022); "Henry Corbin's Oriental Philosophy and Iranian Nativist Ideologies," *Religions* 12 (2021); "Rethinking Political Theology in the Islamic Context" *Islamic Political Theology* içinde, ed. Massimo Campanini, Lexington Books, (2021).

ŞARK FELSEFESİ VE İRAN DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ YANKISI

ÖZET

Şehâbeddin Yahya Sühreverdî (1154-1191) İslam medeniyetinin çalkantılı bir döneminde yaşamış İranlı önemli bir filozoftur. Kadim İran bilgeliliğinin ve maneviyatının takdir edilmeyen mirasını canlandırmak için İshrak Felsefesini veya Doğu Felsefesi'ni (Hikmetül-İshrak) kurmuştur. Sühreverdî, bilginin kaynağı olarak akıl yürütmeyi (istidlâl) temel alan Meşşâî felsefeyi (özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ) eleştirmiş ve buna karşı felsefe yapmanın kaynakları olarak sezgi ve mistik tecrübeye dayanan bilgiye odaklanmıştır.

İshrak felsefesi, nurların nuru olan Nuru'l-Envar'la doruğa ulaşan, yatay ve hiyerarşik bir nur sıralamasının mevcut bulunduğu komplike bir nur ontolojisine dayanır. Sühreverdî eski Pers/İran peygamberlerine, bilgelerine ve krallarına özel bir ilgi göstermiş, bazı Pers/İran krallarının ilahi Nur kaynaklarına erişimi olduğuna ve tarihte en önde gelen bilgeler arasında yer aldıklarına inanmıştır. Sühreverdî, İslam öncesi Pers/İran entelektüel geleneğini, Platoncu felsefe ve İslam'ın ezoterik bir yorumuyla birleştirecek yücelten çok önemli Müslüman bir filozoftur.

Sühreverdî'nin fikirleri, aydınlık ve karanlık karşıtlığı, nurların hiyerarşik düzeni, imgeler dünyası, Kur'an'ın ezoterik yorumu ve İran mitolojisi de dahil olmak üzere İran İshrak felsefesinin farklı yönlerini inceleyen diğer İranlı filozoflar tarafından geliştirilmiştir. Kendine özgü felsefi ve teolojik görüşleri nedeniyle Selahaddin Eyyubi tarafından kafir ilan edilip idam edilmesine rağmen Sühreverdî'nin İshrak felsefesi İslam Felsefesi üzerinde kalıcı bir etki bırakmış ve günümüzde de akademisyenler tarafından incelenmeye ve tartışılmaya devam etmektedir.

20. yüzyılın ilk yarısında İranlılar, milli şahsiyetlere olan ilgiyi yeniden canlandırarak modern dünyada kimliklerini yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. İran kültürünün, felsefesinin ve din biliminin İslam'dan önce de var olduğunu ve Sasani Hanedanlığı'nın çöküşünden ve İslami düzen ve halifelik sisteminin saltanatının sona ermesinden sonra bile devam ettiğini göstermişlerdir. Felsefesi yeniden canlandırılan Sühreverdî, İran'ın en önemli şairlerinden biri olan Firdevsi ile birlikte İran'ın önde gelen isimlerinden birisidir. Fransız oryantalist Henry Corbin ve İranlı filozof Seyyid Hüseyin Nasr gibi akademisyenler Doğu felsefesinin yeniden canlandırılmasında önemli bir rol oynamıştır. O zamandan beri İshrak felsefesi, mirası ve "milliyetçi" yönleriyle İranlı akademisyenler tarafından derinlemesine tartışılmaktadır.

Bu makale, Sühreverdî'nin Doğu felsefesini, İran'a özgü unsurlarına ve İranlılar tarafından günümüze uyarlanışına odaklanarak incelemektedir. İlk olarak, Sühreverdî'nin Ortaçağ İslam dünyasında Fars felsefesinin restorasyonundaki rolü tartışılacaktır. Ardından, Sühreverdî'nin İran'daki mirasının çağdaş yorumlarını ve onun Doğu felsefesinden alınan manevi bir kavrama dayanarak İran kimliğini ve ulusal ruhunu şekillendirmedeki rolünü ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sühreverdî, İshrak felsefesi, İran felsefesi.

JOSEPH E. B. LUMBARD

Doç. Dr. Joseph E. B. Lombard, Katar'da bulunan Hamad bin Khalifa Üniversitesi İslami İlimler Bölümü'nde doçent doktor olarak görev yapmakta ve *The Study Quran* (HarperOne 2015) kitabının editörlüğünü yürütmektedir. Kur'an Çalışmaları, tasavvuf, İslam felsefesi ve karşılaştırmalı teoloji alanlarında uzman olan Lombard, Ürdün Kraliyet Mahkemesi'nde dinler arası ilişkiler danışmanlığı yapmıştır. Lombard, Ahmed el-Gazâlî, *Remembrance and the Metaphysics of Love* (2016) ve *Submission, Faith and Beauty: The Religion of Islam* (2009) adlı kitapların yazarı ve *Islam, Fundamentalism, and the Betrayal of Tradition* (2. Baskı, 2010) adlı kitabın editörüdür.

KUR'AN'DA VARLIK VE BİLGİ: KUR'ANİ PARADİGMANIN BİR AÇILIMI OLARAK METAFİZİK

ÖZET

Bu makale, Kur'an'ın ve Peygamberin buyruklarını takip ederek bilgiyi Afrika'dan başlayıp Endonezya'ya kadar İslam medeniyetinin merkezine yerleştiren Klasik İslam düşüncesini incelemektedir. Birçok disiplini ve alt disiplini barındırmasına rağmen, Klasik İslam düşüncesinin çeşitli konuları ve alanları, Wael Hallaq'ın *Şarkiyatçılığın Yeniden Düşünmek* kitabında belirttiği gibi, "birbirleriyle belirli bir ilişki içerisinde. Bu ilişki, karşılıklı etkileşimin rutin olduğu, uyumlu bir yapıyı oluşturur." Bu uyumun merkezinde, Allah'a ve içsel itidale götüren, böylece her şeyi bir dengeye (mizân) oturtan (Naquib al-Attas'ın "adalet" olarak adlandırdığı) Kur'ani bir bilgi paradigması yatar. Bu paradigmanın sürdürülmesinin ve bilgi arayışının merkezinde, yaratılmış âlemin anlaşılabilir bir gerçeklik sunduğu düşüncesi yer alır. Ancak bu düzen, onu belirleyen daha ulvi gerçeklerle veya esas ilkelere uyumlu bir biçimde anlaşılmalıdır.

İbn Sînâ'dan (ö. 427/1037) itibaren bu hiyerarşik bilim anlayışı, metafiziği diğer bilimleri geliştirebilecek ve temellendirebilecek esasları sağlayan en yüksek *ilim* mertebesine koymuştur. Bazıları İbn Sînâ'nın sunduğu metafizik anlayışının Kur'an'ın bilgi ve gerçeklik tasavvuru ile uyumlu olmadığını iddia etse de, Ebu Hamid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddin el Razi (ö. 606/1210), Sadreddin Şîrâzî (ö. 1050/1540) ve sonrasında gelen birçok filozof ve kelamcı (*mütekellimün*) bu görüşe karşı çıkmıştır. Bu alimler, Meşşâiler tarafından başlatılan metafiziğin detaylı ifadeleri ile Kur'ani bilgi ve gerçeklik arasında kopmaz bir bağ olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu makale, sözü edilen bu Kur'ani paradigmanın felsefe ve kelamı nasıl etkilediğine dair bir analiz sunmaktadır. Aynı zamanda bu çalışma metafiziğin diğer tüm bilgi alanlarını anlayabilmek için ilk sırada varlık düşüncesinin anlaşılması gerektiğini ileri sürdüğü gibi, Kur'an'ın da aynı şekilde bir paradigma sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu Kur'ani paradigma, diğer bilim alanlarının etkinliklerini sürdürdürebilmeleri için ontoloji ve epistemoloji arasındaki temel bir bağlantının anlaşılması ve muhafaza edilmesi gerektiğini ileri sürer.

Anahtar Kelimeler: İslami Düşünce Paradigması, Kur'ani Etki, Naquib al-Attas, Metafizik, Ontoloji ve Epistemoloji, İbn Sînâ.

KAREN TALIAFERRO

Karen Taliaferro, Florida Üniversitesi Hamilton Merkezi Beşeri Bilimler Bölümü'nde Doçent Doktor olarak görev yapmaktadır ve daha önce Arizona State Üniversitesi'nde ders vermiştir. 2024-2025 döneminde, daha önce Peace Corps Gönüllüsü olarak görev yaptığı Fa'sta Fulbright Araştırmacısı olarak bulunmaktadır. Araştırma alanları arasında Antik ve Ortaçağ siyaset felsefesinin yanı sıra İslam düşüncesi başta olmak üzere din ve siyaset yer almaktadır. İlk kitabı *The Possibility of Religious Freedom: Early Natural Law and the Abrahamic Faiths* (Dini Özgürlüğün İmkânı: Erken Dönem Doğal Hukuk ve İbrahimi İnançlar) (Cambridge University Press, 2019), ilahî hukuk ile beşerî hukuk arasındaki daimî çatışmayı incelemekte ve bu çatışmayı hafifletmek için Antik ve Ortaçağ doğal hukuk geleneklerinin yeniden incelenmesini önermektedir.

İSLAM VE TABİİ HUKUK: GELİŞİM SÜRECİNDE BİR GELENEK

ÖZET

İslam'da tabii hukuk geleneğinin olup olmadığı tartışmalı bir konu olup özellikle son zamanlarda oldukça gündemdedir. Bu ihtilafın sebebi böyle bir geleneğin varlığını ortaya koymak için klasik kaynaklardan bir çıkarım yapılması gerekliliğinden dolayıdır. Ne İslam Felsefesinde, ne (daha etkili olan) fıkıh usûlünde ne de hukuk geleneğinde "tabii hukuk" olarak adlandırılan münferit bir gelenek vardır. Şeriat, yani İslam hukuku ilahî hukuktur ve ne İslam hukukçuları (*fukahâ*) ne de filozoflar (*felâsife*) ayrı bir *lex naturalis* teorisini oluşturmaya teşebbüs etmişlerdir. Ne var ki bu çıkarım tam olarak gerçeği yansıtmamakta, modern dönemde özellikle inkişaf eden İslam hukuku, kelâmî ve felsefesi hakkındaki hakikati büyük ölçüde perdelemektedir. Bu makale İslam felsefesi, kelâm ve İslam hukuku alanındaki gelişmeleri inceleyerek hem her daim mevcut olan hem de sürekli gelişim halinde olan tabii hukuk geleneğine dair delillerin izini sürecektir. Bu çalışma, İslam tarihinde var olan tabii hukuk unsurlarını geri kazanmanın üç muhtemel yolunu incelemektedir. Bu üç yol; istihsan (hakkaniyet), özellikle 20. ve 21. yüzyılda geliştirildiği şekliyle *makâsîdül-şer'îa* (ilahî hukukun maksatları) ve son olarak modern öncesi İslam Felsefesinde İbn Rüşd'ün geliştirdiği teamül hukuku kavramıdır (*sunen ghair al-makrûba*). Bu çalışmadan ortaya çıkacak genel İslam hukuku anlayışı tabii hukuk için geniş bir alan açmaktadır. Bu alan, hem çağdaş İslam toplumlarında hem de Batı'daki akademik çalışmalarda daha derinlemesine araştırmalara yol açacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam'da Tabii Hukuk, Usûlü'l-Fıkıh, Makâsîdül-Şer'îa, İbn Rüşd, Örfî Hukuk.

TUNA TUNAGÖZ

Doç. Dr. Tuna Tunagöz, 1978 yılında Adana'da doğdu. 2002 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2005 yılında aynı üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Mevlânâ'nın Bazı Kelâmî Konulardaki Görüşleri ve Bunların Değerlendirilmesi" adlı teziyle yüksek lisansını, 2012 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'de Tanrı Düşüncesi" konulu çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2013 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı'na yardımcı doçent olarak atandı. 2019 yılında doçent oldu. Halen aynı fakültede öğretim üyesidir.

NİZAMİYE RUHU YA DA YENİ GERÇEK: EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ METAFİZİĞİNDE CÜVEYNÎ VE GAZZÂLÎ ETKİSİ

ÖZET

İslam düşüncesinde, sonraki yüzyılları şekillendirmek bakımından en kritik dönem, İbn Sînâ (ö. 438/1137) ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) yaşadığı ve eserlerini verdiği V./XI. yüzyıldır. İbn Sînâ bu yüzyılın başında Aristotelesçi, Yeni Platoncu ve İslâmî öğretileri evrensel akli bilgi hedefiyle harmanlamış; sıradan mevcutlardan Tanrı'ya kadar, aklın konusu olabilecek her şeyi kapsayan orijinal bir sistem inşa etmiştir. Gazzâlî ise, nassi ilimleri, tasavvufu ve İbn Sînâ felsefesinin bazı fikirlerini birleştirerek teolojik dönüşüm hareketi başlatmış; diğer taraftan, İbn Sînâ'nın nasların hedeflerine odaklanan metafiziksel yorumlarını İslâmî olmamakla suçlamıştır.

VI./XII. yüzyılın nazarî tablosu, bu iki üstadın kompozisyonları, renk seçimleri ve fırça darbeleriyle şekillenmiştir. İbn Sînâ ve Gazzâlî'nin eserleri, takipçilerinin referans noktaları haline gelmiş ve bu isimler tarafından savunulan düşünceler entelektüel tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bir başka deyişle, beşerî hakikat arayışı ile vahyedilmiş hakikat savunuculuğu arasında yoğun bir çatışma yaşanmıştır. Dönemin düşünce yapılarını; İbn Sînâ felsefesini geliştirmeye çalışan "İbn Sînâcular," İbn Sînâ felsefesini eleştirerek klasik kelâmî ilerletmeye çalışan "Gazzâlîciler" ve her iki yaklaşımı da yeterli bulmayarak yeni bir felsefi arayışa yönelen "Yenilikçiler" olarak sınıflandırmak mümkündür.

Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, VI./XII. yüzyılın "Yenilikçi" kanadının ilk temsilcisidir. Onu Sühreverdi ve İbn Rüşd takip edecektir. Bağdâdî felsefesi, bir bütün olarak özgün ve bağımsızdır. Son tahlilde herhangi kişi ve ekole indirgenemez. Fakat bu durum etkiye bütünüyle kapalı olmak anlamına da gelmez. Genelde İbn Sînâ'nın, özelde Gazzâlî'nin düşüncelerinin tesiri altındadır. Ayrıca, çalışmalarında Platon, Aristoteles, Ebü Bekir er-Râzî, Fârâbî ve Cüveynî'nin de izleri görülmektedir.

Listede, Nizamiye'nin iki felsefi kelamcısının, Cüveynî ve Gazzâlî'nin varlığı dikkat çekicidir. Bağdâdî, Tanrı'nın sıfatlarını zatından ayrı haller olarak yorumlamış ve Cüveynî'nin İrşâd'da Sünnileştirdiği ahvâl nazariyesini takip etmiştir. Tanrı'nın bilgisinin tikellerle ilişkisi üzerine incelemesi Tehâfüt'ün ilgili pasajlarının bakış açısını ve içeriğini yansıtmaktadır. Ayrıca, irfanî denebilecek bir sezgiye yer açmış, vahdet-i vücûd eğilimleri göstermiş, Tanrı için "Nûru'l-Envâr" ismini öne çıkarmıştır. Bu fikirleri de Mişkâtü'l-Envâr içerisinde bulmak mümkündür. Bağdâdî'nin, felsefe eleştirilerinin ana gündemi olan metafizik bahislerde, hâkim felsefi dizgeden uzaklaşıp Yeni Eş'arîliğe/Gazzâlî'ye yaklaşması, bu yüzyıldaki ideolojik değişimin yönüne işaret etmektedir. Bu aşamada, bir kez daha Bağdâdî felsefesinin herhangi bir düşünce yapısına bir açıdan yaklaşmak kadar, başka bir açıdan uzaklaşmak kapasitesine sahip olduğunu ve dar bir alana sıkıştırılmayacağını ifade etmeliyim.

Fakat aynı yüzyılda, her ne kadar farklı bakış açılarına ve gerekçelere sahip olsalar da, Sühreverdî, İbn Rüşd ve Fahreddin er-Râzî de, İbn Sînâ metafiziğine sert eleştiriler yöneltmiştir. Tamamını teyakkuza geçiren metin de Tehâfüt olmuştur. Dolayısıyla, Nizamiye Medreseleri merkezli fikrî hareket, İslam düşüncesini dönüştürmekte ve İbn Sînâ metafiziğinin hızla mevzi kaybetmesine yol açmaktadır. "Nizamiye Ruhu" olarak tasvir edebileceğimiz bu yönelim ya da yeni gerçek, Râzî'nin rol modelliği üzerinden sonraki yüzyıllara da taşınmıştır. Sonuç olarak, Nizamiye'nin İslam dünyasını Şâfilik ve Eş'arilik merkezinde tanzim etme hedefi başarıyla sonuçlanmış ve bu başarı Mu'tezile kelâmı ve İbn Sînâ metafiziği aleyhine gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Düşünce Tarihi, Meşşâilik, Eş'arilik, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, Nizamiye Medreseleri.

FATMA ZEHRA PATTABANOĞLU

Prof. Dr. Fatma Zehra Pattabanoğlu, 2000-2007 yılları arasında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Felsefe ve Din Bilimleri alanında "İbn Kemmunne ve Felsefesi" konulu doktora tezini tamamlamıştır. Yüksek lisansını, 1997-1999 yılları arasında aynı üniversitede "İbn Sınâ'da Nübüvvet Problemi" üzerine yapmıştır. Lisans eğitimini 1990-1995 yılları arasında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde almıştır. 2023 yılından itibaren Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi'nde profesör olarak görev yapmaktadır. Araştırma alanları İslam felsefesi, Türk İslam düşüncesi ve ahlak felsefesi üzerinedir.

RÂZİ SONRASI FELSEFE-KELAM ÇİZGİSİNDE TANRI ANLAYIŞININ ELE ALINMASI İbn Kemmüne Örneği

ÖZET

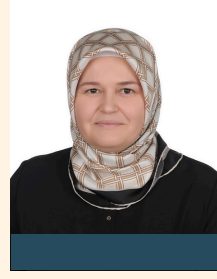
Klasik dönem İslam dünyasında bibliyografik, felsefi ve bilim tarihi metinlerinde adından ve eserlerinden söz edildiği halde, ancak yirminci yüzyılın başlarında tanınmaya başlayan İbn Kemmüne'nin kaynaklarda hayatı hakkında çok az bilgi mevcuttur. Hâlbuki İbn Sınâ ve Sühreverdî gibi iki önemli filozofun eserlerine yazdığı şerhlerle, felsefi ekollerin temsili konusunda önemli bir konumda bulunduğu bilinmektedir. Eserleri incelendiğinde görölmektedir ki; İbn Sınâ, Gazzâlî, Yahuda Halevî, Ebû'l-Berakât el-Bağdâdî, Sühreverdî, İbn Meymûn ve Fahreddin er-Râzî gibi İslam düşüncesinin önemli simalarından istifade eden İbn Kemmüne, bir taraftan onların anlaşılmasına katkıda bulunurken diğer taraftan kendi düşünce yapısını inşa etmeye çalışmıştır. Ayrıca bilgisini derinleştirmek, farklı düşünceleri öğrenmek ve doğru bilgiye ulaşmak için Necmeddin el-Kâtîp el-Kazvîni, Nasîruddin et-Tûsî, Fahreddin el-Kâşî, Muhammed en-Nahcivânî'nin eserlerini incelemekle kalmamış, bunlardan et-Tûsî, el-Kâtîbî, el-Kâşî, el-Behrânî ve ayrıca Fuvatî ile yazışmıştır. Kutbuddin eş-Şirâzî, Muhammed er-Râzî el-Büveyhî, Celâleddin ed-Devvânî, Mir Damad, Molla Sadra gibi düşünürleri de tesir çemberine alarak Fahreddin er-Râzî sonrasında gelişen sentezci yapının gelişmesinde etkili olmuştur.

Bu bildiride Yahudi asıllı bir filozof olmasına rağmen İslam coğrafyasındaki felsefi ve kelâmî bilginin anlaşılması, aktarılması ve gelişmesi noktasında katkıları küçümsenmeyecek derecede olan İbn Kemmüne'nin Tanrı anlayışı hakkında bilgi verilecektir. Meşşâî filozoflar gibi İbn Kemmüne de Tanrı'yı öncelikle "Zorunlu Varlık" olarak görmektedir. Ona göre Kendi Zatından Dolayı Zorunlu Varlık "Gerçek Bir"dir, "ezeli" ve "ebedî"dir. Kâinattaki her şeyin yaratıcısı ve yöneticisidir. Hatta bu nitelikler de onun için zorunludur. O, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtındır. İbn Kemmüne'nin Zorunlu Varlığın ispatı hakkında öne sürdüğu kendine özgü delilleri kelam çevrelerinde tartışılmıştır ve delilin yetersizliği konusunda 'şüphetü't-tevhîh' kimliği ile tanınmasına sebep olmuştur. Bu minvalde filozofun fikirlerine yer verilecek ve konu İslam düşüncesi bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Kelam, İbn Kemmüne, Tanrı'nın Varlığı, Birliği, Sıfatları.

HATİCE TOKSÖZ

Prof. Dr. Hatice Toksöz, 2002 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2010 yılında Marmara Üniversitesi'nde "İbn Sînâ Felsefesinin Teleolojik Boyutları" adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır. 2017'de doçentlik unvanı almış ve 2023 yılında profesör olmuştur. Şu anda Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Uzmanlık alanları arasında İslam felsefesi, Osmanlı düşüncesi, ahlâk ve siyaset felsefesi yer almaktadır. Önemli çalışmaları arasında *İslam Düşüncesinde Sevgi Teorileri* kitabı bulunmaktadır.

MUHYİDDİN EL-KARABÂĞÎ'NİN ŞERHU İSBÂTİ'L-VÂCİB ADLI ŞERHİ VE HÂŞİYELERİ ÇERÇEVESİNDE TANRI'NIN VARLIĞININ KANITLANMASI MESELESİ

ÖZET

Muhyiddin Muhammed b. Ali el-Karabâğî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 942/1535), Osmanlı ilim geleneğinin 16. yüzyılda Kânûnî Sultan Süleyman döneminin önemli âlimlerinden biridir. Tefsir, hadis, usul, Arapça gibi naklî ve akli ilimlerde çok sayıda eser telif eden Muhyiddin el-Karabâğî'nin eserlerinden bazıları; *Şerhu İsbâti'l-vâcib*, *Ta'likâ 'alâ Tehâfütî'l-felâsife*, *Şerhu'l-Adudîyye*, *Şerhu Kitâbi'l-İsâgûcî*, *el-Makâlât fi 'ilmî'l-muhâdarât*, *Hâşiye 'alâ şerhi Hikmeti'l-'ayn*'dir.

Karabâğî'nin *Şerhu İsbâti'l-Vâcib li'd-Devvânî* adlı eseri, Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) *Risâletü İsbâti'l-Vâcibi'l-Kadîme* adlı eserine yazılmış bir şerhtir. Türkiye'de bulunan yazma eser kütüphanelerinde şerhin pek çok nüshası yer almaktadır. Karabâğî'nin bu metni üzerine farklı yüzyıllarda hem birçok hâşiye yazılmış hem de Devvânî'nin metni ile birlikte ders kitabı olarak okutulmuştur. Doğrudan Karabâğî'nin metnine yazılan hâşiyeler; Hoca Cemâleddin Mahmûd eş-Şirâzî'nin (ö. 962/1554-55) *Hâşiye alâ İsbâti'l-vâcibi*'; Kadzâde Kerehrûdfî'nin (ö. 988/1580) *Hâşiye İsbâti'l-vâcibi'l-kadîme*'si; Mirzâcân Habibullah b. Abdullah eş-Şirâzî ed-Dihlevî'nin (ö. 994/1586) *Hâşiye alâ Şerhi Risâleti İsbâti'l-Vâcib li'l-Karabâğî*'si ve Mevlânâ Kâsım'ın (ö. ?) *Hâşiye 'alâ İsbâti'l-vâcibi'dir*. Bu hâşiyelerden Mirzâcân'ın metni ön plana çıkmaktadır. Zira Osmanlı ilim çevrelerinde büyük ilgi görmüş olan üç metin birlikte, yani Devvânî'nin metni, Karabâğî şerhi ve Mirzâcân hâşiyesi hemen hemen her yüzyılda telif edilmek suretiyle yeniden inşa olmuştur. Nitekim Mirzâcân hâşiyesi üzerine yazılan hâşiyeler vasıtasıyla müellifin metni ve şerhi yüzyıllar boyu güncelliğini korumuştur.

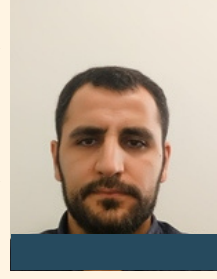
Karabâğî'nin şerhi ve hâşiyelerinin muhtevası incelendiğinde yöntem olarak Devvânî'nin yolunun takip edildiği, ancak meseleler konusunda farklı kavram tercihleri ve referanslarıyla metnin zenginleştirildiği görülmektedir. Metin genel olarak "maksad" başlığında iki bölüme ayrılmış, ilk kısımda imkân delilinin dört farklı versiyonu tartışılmakta, ikinci kısımda da burhân-ı tabkî, burhân-ı tezâyüf ve burhân-ı arşî gibi deliller incelenmektedir.

Bu çalışmada Karabâğî'nin şerhi ve bu şerhe yazılan hâşiyelerinden hareketle Tanrı kanıtlanması meselesi incelenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca mezkûr şerh ve hâşiyeler tercih edilen kavramların İslam felsefe geleneğinin süreklilik ve özgünlüğüne yaptığı katkıların belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhyiddin el-Karabâğî, Şerhu İsbâti'l-vâcib li'd-Devvânî, Celâleddin ed-Devvânî, Şerh, Hâşiye, Tanrı'nın Varlığı.

MUHAMMET ALİ KOCA

Ar. Gör. Muhammet Ali Koca, 1989 yılında Bursa'da doğdu. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2011). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Müteahhirün Dönemi Eş'ariyye Kelâmında Ma'dûmun Şeyyiyeti ve Mâhiyetlerin Yaratılmışlığı Problemi" adlı teziyle yüksek lisansını (2013), İstanbul 29 Mayıs Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Seyyid Şerîf Cürcânî'de Nefsin Mahiyeti ve Bilgi Teorisi" konulu çalışmasıyla doktorasını (2023) tamamladı. Halen Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde araştırma görevlisidir.

OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNDE KELÂM VE FELSEFE ALANINDA NELER KONUŞULUYOR?

Molla Fenârî'nin Saferşah er-Rûmî'ye Yönelttiği Beş Soru

ÖZET

Bu bildiri Osmanlı kuruluş döneminin belki de en önemli ismi olan Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) akli ve nakli ilimleri kendisinde toplamış biri olduğu bilenen Saferşah er-Rûmî'ye (ö. 800/1398'den sonra) kelâm ve felsefe alanıyla ilgili yönelttiği beş soruyu ve Saferşah'ın bu sorulara verdiği cevapları ele almaktadır. Söz konusu beş soru kısaca şunlardır: (i) Tanrı'nın dışta bileşik olmadığına dair delil olduğu halde akılda bileşik olmadığına dair delil nedir? (ii) Hâller teorisini kabul etmeyen ve ma'lûlün illetinden geri kalmayacağını söyleyenlere göre hâdislerin Kadîm'e dayanması nasıl mümkün olabilir? (iii) Hâller teorisi kabul edilmeyerek ve ma'lûlün illetinden geri kalmayacağı söylenerek sıfatların kadîm, taalluklarının ise hâdis olduğu nasıl söylenebilir? (iv) Eş'ariler'e göre basit mahiyetlerin mec'ûliyyeti ile ne kastedilmektedir? (v) Tümlerin birbirine eklenmesi taayyünü sağlamadığı ve zaman ve mekânın da taayyünde bir dahli olmadığı halde taayyünü sağlayan şey nedir?

Bildiride ilk olarak bu soruların kelâm ve felsefe alanında hangi seviyede bulunduğu tespit edilmekte ve akabinde Saferşah'ın verdiği cevapların müteahhir dönem kelâm ve felsefe alanına yaptığı katkılar gösterilmeye çalışılmaktadır. Böylece Kuruluş döneminde Osmanlı ülkesinde kelâm ve felsefe alanındaki ulemanın temel ilgilerinin neler olduğunu ve ne seviyede bu alanla ilgilendiklerini tespit etmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kuruluş Dönemi, Molla Fenârî, Saferşah er-Rûmî, Tanrı'nın Bileşikliği, Hâdisin Kadîm'e dayanması, Sıfatların Taallukları, Mahiyetlerin Mec'ûliyyeti, Taayyün.

FURKAN KAYACAN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2020 yılında mezun olduktan sonra İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Hâlihazırda aynı üniversitede İslam ve Türk felsefesi alanında doktora çalışmasına devam etmektedir. İlgili alanları arasında epistemoloji, klasik mantık ve felsefe-kelam ilişkisi yer almaktadır.

FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN KELÂMÎ YÖNTEM ELEŞTİRİLERİ BAĞLAMINDA DELİLİN YOKLUĞU ARGÜMANI

ÖZET

Bu tebliğ Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) kelâmî yöntem eleştirileri çerçevesinde delilin yokluğu argümanını ve bu argümana yönelik eleştirilerini incelemektedir. Râzî'nin *Nihâyetü'l-ukûl fi dirâyeti'l-usûl* adlı eserinde eleştirdiği dört kelâmî istidlal yöntemi arasında ilk sırada yer alan ve geç dönem Mu'tezile kelamında sıkça kullanılan bu argüman, en basit haliyle varlığı zorunlu olarak bilinmeyen ve hakkında hiçbir delil bulunmayan her bilgi nesnesinin nefyedilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Râzî, hayatının erken döneminde argümanı geçerli bir istidlal yöntemi olarak kullanırken yaklaşımını değiştirerek argümanı eleştirmeye başlamaktadır. Çalışmada argümanın formel yapısı ve epistemolojik temellendirmesi analiz edilmektedir. Râzî'nin argümana yönelik eleştirileri ise hedeflediği yeni kelam epistemolojisi çerçevesinde tartışılmaktadır. Sonuç olarak, Râzî'nin *delilin yokluğu argümanına* yönelik eleştirilerinin, epistemik kesinliği merkeze alan ve formel bir mantıkla kuvvetlendirilmiş bir kelam epistemolojisi içerisinde anlam kazandığı gösterilmektedir. Bu açıdan Râzî'nin eleştirileri, hem kelam tarihindeki yöntem tartışmalarına katkı sağlamakta hem de onun kelam epistemolojisinin temel özelliklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Fahreddin er-Râzî, Delilin Yokluğu Argümanı.

NİZAMİYE MEDRESELERİNDEN
GÜNÜMÜZE

İSLAM DÜNYASINDA FELSEFE VE KELAM

